

IV.

ARCHEOLOGICKÝ POPIS

1. ARCHEOLOGIE A DĚJINY IDEJÍ

Celý postup můžeme nyní obrátit; můžeme se znovu pustit do práce a můžeme přes jednu prošlé diskursivní formace a výpovědi, přes jejich kdysi načrtnutou obecnou teorii postoupit k možným oblastem aplikace. Můžeme se zabývat i tím, k čemu je tato analýza, kterou jsem možná poněkud vznešeně pokřtil „archeologie“, dobrá. Bude to ostatně nutné: neboť, upřímně řečeno, stav, v němž se tyto věci nyní nacházejí, je značně znepokojující. Vyšel jsem z relativně jednoduchého problému, z rozčlenění samotného diskursu na velké jednotky, které nebudou mít nic společného s díly, autory, knihami anebo tématy. A jedině za účelem ustavení těchto jednotek jsem vypracoval celou řadu pojmů (diskursivní formace, pozitivita, archiv), definoval jsem oblast (výpovědi, pole vypovídání, diskursivní praktiky), snažil jsem se odhalit specifičnost metody, která by nebyla ani formalizující, ani interpretační; zkrátka využil jsem celý aparát, jehož masivnost a bezesporu i bizarní ustrojení vzbuzují rozpaky. Ze dvou či ze tří důvodů: existuje již takové množství metod schopných popisovat a analyzovat řeč, že by bylo velmi domýšlivé chtít k nim přidat další. A co víc, „knihu“ či „dílo“

jako jednotky diskursu jsem zpochybnil kvůli podezření, že nejsou tak bezprostřední a samozřejmé, jak se jeví: je ale rozumné nahradit je jednotkami, jež vznikly tak namáhavě, po tolikerém tápání a podle principů natolik temných, že bylo třeba stovek stran k jejich objasnění? A je to, co tyto nástroje nakonec vymezily, ty pověstné „diskursy“, jejichž identitu odhalily, skutečně shodné s oněmi útvary (nazývanými „psychiatrie“, „politická ekonomie“ nebo „historie přírody“), z nichž jsem empiricky vycházel a které mi sloužily jako záminka k uplatnění celého tohoto podivného arzenálu? Je nezbytně nutné, abych nyní změnil deskriptivní účinnost pojmů, jež jsem se tu pokusil definovat. Musím vědět, zda stroj funguje a co může vyprodukovat. Co je „archeologie“, na rozdíl od ostatních popisů, schopná nabídnout jiného? Jaká je odměna za tento tak obtížný podnik?

A okamžitě se mě zmocňuje první podezření. Choval jsem se tak, jako bych objevoval novou oblast, a jako bych kvůli její inventarizaci potřeboval nová měřítka a nová označení. Nenacházel jsem se ale ve skutečnosti v prostoru, který je po dlouhou dobu dobře znám pod jménem „dějiny idejí“? Neodkazoval jsem implicitně právě do tohoto prostoru, i když jsem se ve dvou či třech případech pokoušel získat od něj odstup? A kdybych se nesnažil odvrátit od něj svoji pozornost, nenalezl bych tam vše, co jsem hledal, již připravené, již analyzované? Možná, že jsem pouhý historik idejí. Ovšem ostýchavý či domýšlivý, jak chcete. Historik idejí, který chtěl od základu renovovat svou disciplínu; který zcela jistě toužil do-

sáhnout u ní stejné přísnosti, jaké nedávno dosáhl podobné, poměrně blízké formy popisu; který však, neschopen tuto starou formu analýzy skutečně modifikovat, neschopen dovést ji k překročení jejího prahu vědeckosti (ať proto, že se taková metamorfóza ukázala jako nikdy neuskutečnitelná, nebo proto, že neměl sílu sám tuto operaci provést) tvrdí — aby vytvořil jistou iluzi —, že vždy dělal a chtěl dělat něco jiného. Vše je jen nová mlha, jež má zakrýt, že zůstáváme v původní krajině, spjati se starou půdou, obdělávanou až k jejímu vyčerpání. Nebudu mít právo na klid, dokud se neodpoutám od „dějin idejí“, dokud neukážu, v čem se archeologická analýza liší od jejich popisů.

Není snadné charakterizovat takovou disciplínu, jako jsou dějiny idejí: předmět je nejistý, hranice špatně vyznačené, metody vypůjčené zprava i zleva, koncepce postrádají jasnost i solidnost. Zdá se nicméně, že jim lze přiznat dvě role. Na jedné straně vyprávějí historii podružných a okrajových věcí. Není to historie věd, nýbrž historie oněch nedokonalých, špatně založených nauk, kterým se po celou dobu jejich houževnaté existence nepodařilo získat formu vědeckosti (jde spíš o historii alchymie než chemie, spíš o historii živočišných duší či frenologie než fyziologie, historii atomistických problémů a nikoli témat fyziky). Je to historie těch stínových filosofí, které se dotýkají literatury, umění, vědy, práva, morálky, a dokonce každodenního života člověka; historie těch sekulárních tematických soustav, jež nikdy nekrystalizovaly v jedinečný a přísný systém, avšak zformovaly spontánní

filosofii těch, kdo nefilosofují. Nejde o historii literatury, nýbrž toho šumu v pozadí, toho každodenního a pomíjivého psaní, jež nikdy nenabývá statutu díla, nebo jej brzy pozbývá: jde o analýzu pseudoliteratur, almanachů, revuů a žurnálů, prchavých úspěchů a skandálních autorů. Takto definovány — je však ihned zřejmé, jak nesnadné je fixovat jejich přesné hranice — obracejí se dějiny idejí ke všemu tomu křivolakému myšlení, k celé této hře představ, anonymně plujících mezi lidmi; v této mezeře mezi velkými diskursivními monumenty odhalují dějiny idejí drolivou půdu, na níž tyto monumenty spočívají. Je to disciplína přelévající se řeči, nezformovaných děl, nespojitých témat. Spíš než analýzou vědění je analýzou mínění, spíš než analýzou pravdy je analýzou omylů, analýzou typů mentalit, a nikoliv analýzou forem myšlení.

Na druhé straně mají dějiny idejí za úkol propojovat existující disciplíny, zabývat se jimi a nově je interpretovat. Vytvářejí styl analýzy, určitou perspektivu spíš než nějaký okrajový obor. Berou v úvahu historické pole věd, literatur a filosofii: popisují v něm však poznatky, jež sloužily jako empirický a nerefektovaný základ pro pozdější formalizace; pokoušejí se nalézt bezprostřední zkušenost, přepsanou diskursem; sledují genezi, která na základě přijatých či vrozených reprezentací dává vzniknout systémům a dílům. Ukazují však také, jak se takto konstituované figury postupně rozkládají: jak se témata rozplétají, pokračují ve svých izolovaných životech, upadají do zapomnění nebo se novým způsobem spojují. Dějiny idejí jsou

tedy disciplínou počátků a konců, popisem skrytých pokračování a oklik, rekonstrukcí vývoje v lineární podobě historie. Tím však mohou stejně tak popisovat i veškerou hru výměn a zprostředkování mezi různými oblastmi: ukazují, jak se vědecké poznání šíří, opravňuje filosofické pojmy, případně jak se formuje v literárních dílech; ukazují, jak mohou problémy, pojetí, témata emigrovat z pole filosofie, kde byly formulovány, směrem k vědeckým či politickým diskursům; uvádějí díla do vztahu s institucemi, společenskými návyky či způsoby chování, technikami, potřebami a praktikami, které zůstaly nezaznamenány; pokoušejí se znovu oživit ty nejpropracovanější formy diskursu v konkrétním prostředí, v rovině víry a vývoje, která byla svědkem jejich zrození. Staly se tedy disciplínou interferencí, popisem soustředných kruhů, jež díla obklopují, zdůrazňují, navzájem spojují a zařazují mezi vše ostatní.

Je zřejmé, jak jsou tyto dvě úlohy dějin idejí navzájem skloubeny. V té nejobecnější formě o nich lze říci, že neustále — a ve všech směrech, v nichž působí — popisují přechod od nefilosofie k filosofii, od nevědeckosti k vědě, od neliterárnosti k dílu jako takovému. Jsou analýzou skrytých zrození, dalekosáhlých příbuzností, setrvačností, jež přetrvávají pod zjevnými změnami, pomalými pochody formování, profitujících z nespočetného množství nerefektovaných spojení, globálních tvarů, jež se postupně splétají a náhle kondenzují v konečném bodě díla. Geneze, spojitost, totalizace: to jsou velká témata dějin idejí, a skrze ně tyto dějiny souvisejí s jistou, dnes

tradiční formou historické analýzy. Za těchto podmínek je normální, že nikdo, kdo se zabývá historií, jejími metodami, jejími požadavky a jejími možnostmi, což bude nadále nápad spíš odsuzovaný, nemohl pochopit, proč zavržovat takovou disciplínu jako dějiny idejí; nebo spíš považoval každou jinou formu analýzy diskursu za zradu na historii samotné. Avšak archeologický popis znamená právě opuštění dějin idejí, systematické odmítnutí jejich postulátů a jejich procedur, je pokusem vytvořit zcela jinou historii toho, co bylo řečeno. To, že někteří lidé nepoznávají v této činnosti historii svého dětství, že v době, která už pro něj není stvořena, oplakávají onen velký stín zašlých časů a nadále se ho dovolávají, dokazuje zajiště míru jejich věrnosti. Avšak tato konzervační horlivost mě utvrzuje v mém záměru a podporuje v tom, co se snažím dělat.

Archeologická analýza a dějiny idejí se rozcházejí v mnoha bodech. Pokusil bych se v krátkosti stanovit čtyři rozdíly, jež se mi zdají zásadní: týkají se určování novosti, analýzy protikladů, srovnávacích popisů, a konečně vyznačování transformací. Doufám, že skrze tyto odlišnosti bude možné pochopit specifičnosti archeologické analýzy a že bude případně možné posoudit její deskriptivní kapacitu. V tuto chvíli by mělo stačit, když upozorním na několik principů.

1. Archeologie se snaží definovat nikoli myšlenky, reprezentace, obrazy, témata, představy, které se skrývají nebo manifestují v diskurzech, nýbrž samotné tyto diskursy, tyto diskursy jako praktiky podřizující

se určitým pravidlům. Archeologie nechápe diskurs jako *dokument*, jako znak jiné věci, jako prvek, jenž má být transparentní, u něž je však často třeba překonávat obtížnou neprůhlednost, máme-li nakonec znovu sjednotit, tam, kde se nacházejí její rezervy, hloubku toho podstatného; zaměřuje se na diskurs v jeho vlastním obsahu, na diskurs jako *monument*. Není to interpretační disciplína: nehledá „jiný diskurs“, který je lépe skryt. Odmítá být „alegorická“.

2. Archeologie se nesnaží nalézt souvislý a nepozorovatelný přechod, který tiše spojuje diskursy s tím, co je předchází, co je obklopuje a co po nich následuje. Nechce vystopovat okamžik, kdy se na základě toho, čím dosud nebyly, stanou tím, čím jsou, ani moment, ve kterém, rozpouštějící pevnost svého tvaru, budou postupně ztrácet svou identitu. Jejím problémem je naopak definovat diskursy v jejich specifčnosti; ukázat, v jakém smyslu je soubor pravidel, která uvádějí v činnost, nepřevoditelný na jakýkoli jiný; sledovat je po celé délce jejich vnějších hran, aby byly lépe zvýrazněny. Nepostupuje pomalým pohybem vpřed od konfúzního pole mínění k singulárnímu systému či k definitivní stabilitě vědy; v žádném případě není „doxologií“, ale diferenciativní analýzou modalit diskursu.

3. Archeologie není uspořádána podle suverénní figury díla; nesnaží se uchopit okamžik, v němž se dílo vytrhává z anonymního horizontu. Nechce ani nalézt enigmatický bod, v němž se individuální a společen-

ské převraccíj jedno v druhé. Není ani psychologíj, ani sociologíj, a obecněji ani antropologíj tvoření. Dílo pro ni není relevantním výřezem dokonce ani tehdy, jde-li o to, zasadit je do jeho globálního kontextu či do sítě kauzálních souvislostí, které jej poděpírají. Archeologie definuje typy a pravidla diskursivních praktik, které jdou napříč individuálními díly, které je někdy zcela řídí a vládnují jim do té míry, že jim nic neunikne; které však někdy ovládají pouze určité části. Instance subjektu tvůrce jako *raison d'être* díla a principu jeho jednoty je jí cizí.

4. Archeologie se konečně nesnaží rekonstruovat, co si mohli lidé myslet, chtít, zakoušet, o co usilovali, po čem toužili přesně v té chvíli, kdy jimi byl diskurs vysloven; nemá v úmyslu poskládat ono prchavé jádro, v němž autor a dílo směňují svou identitu; kde myšlení ještě zůstává samo sobě nejbliž, v doposud nezměněné formě téhož, a kde jazyk ještě není rozvinut v prostorovém a následném rozptýlení diskursu. Jinými slovy, archeologie se nepokouší opakovat, co již bylo řečeno, aby dospěla k samotné jeho identitě. Nemá v úmyslu uhýbat do dvojznačné skromnosti čtení, které by navrátilo vzdálené, nejisté, téměř vymazané světlo počátku v jeho čistotě. Není ničím více a ničím jiným než přepisováním: to jest řízenou transformací toho, co již bylo napsáno, při zachování formy exteriority. Není to návrat k samotnému tajemství počátku; je to systematická deskripce diskursu-objektu.

2. PŮVODNÍ A PRAVIDELNÉ

Dějiny idejí zpravidla zacházejí s polem diskursu jako s oblastí o dvou hodnotách; každý zde určený prvek může být charakterizován jako starý, či nový; nezveřejněný, či opakovaný; tradiční, nebo původní; odpovídající buď průměru, či odchylce. Lze tedy rozlišit dvě kategorie formulací; ty oceňované a relativně nepočtené, jež se objevují poprvé, jež nemají sobě podobné předchůdce, jež budou případně sloužit jako modely pro ostatní a v tomto smyslu si zasluhují, aby byly považovány za vytvořené; a ty banální, každodenní, početné, které za sebe samy nezodpovídají a pocházejí, často jako doslovné kopie, z toho, co již bylo řečeno. Dějiny idejí přisoudily každé této skupině jistý statut; nepodrobují je také stejné analýze: při popisování té první líčí dějiny vynálezů, změn a metamorfóz, ukazují, jak se pravda osvobodila od omylu, jak se vědomí probudilo ze svých snů, navazujících jeden na druhý, jak byly postupně stavěny nové formy, aby nám poskytly krajínu, která je dnes tou naší; je na historikovi, aby mezi těmito izolovanými body, těmito po sobě jdoucími zlomy, našel souvislou linii evoluce. Druhá skupina naopak ukazuje dějiny jako netečnost a tíhu, jako pomalou akumulaci

minulého a tichou sedimentací vyřčeného; výpovědi je tu třeba brát hromadně a z hlediska toho, co mají společné; jejich singularita události má být neutralizována; stejně tak ztrácí význam identita jejich autora, okamžik a místo jejich objevení se; měří se naopak jejich rozsah: na jakých místech a jak dlouho se opakují, jakými cestami se šíří, v jakých skupinách obíhají; jaký obecný horizont lidského myšlení načrtávají; jaké hranice mu ukládají; a jak umožňují odlišit jednu epochu, tím že ji charakterizují, od ostatních: je zde tedy popisována řada globálních figur. V prvním případě popisují dějiny idejí následnost událostí v myšlení; v druhém případě souvislou plochu účinků; v prvním případě se rekonstruuje výskyt pravd či forem; v druhém případě se obnovují zapomenuté vzájemnosti a diskursy jsou odkazovány zpět ke své relativitě.

Je pravda, že dějiny idejí stále nalézají souvislosti mezi těmito dvěma instancemi; nikdy tu nemáme analýzu jednoho z nich v čistém stavu: popisují konflikty mezi starým a novým, rezistenci dosaženého, represi, kterou toto dosažené postihuje to, co dosud nebylo řečeno, zakrývání, kterým je maskuje, odsouzení k zapomnění, jehož u něj někdy dosáhne; popisují však také prostředky, které tajemně a zpovzdálí připravují budoucí diskursy; popisují ohlas objevů, rychlost a rozsah jejich rozšíření, pomalé procesy nahrazování či náhlé otřesy, jež rozvracejí běžnou řeč; popisují integraci nového v již strukturovaném poli dosaženého, postupné upadání původního do tradičního, či ještě znovuobjevení již řečeného a znovu-

odhalení původního. Tato překřížení nebrání držet se vždy analýzy starého a nového. Analýzy, která do empirického prvku dějin, a do každého jeho momentu, znovu zasazuje problematiku původu: v každém díle, v každé knize, i v tom nejnepatrnějším textu jde tedy o to, najít bod zlomu, co možná nejpřesněji stanovit oddělení mezi implicitní vrstvou již řečeného, patrně nedobrovolnou věrností přijatému mínění, zákonem diskursivních nevyhnutelností, a živostí tvoření, skokem do neredukovatelné difference. Tento popis původnosti, jakkoli se může zdát samozřejmý, představuje dva velmi závažné metodologické problémy: problém podobnosti a problém dlouhé řady. Ve skutečnosti přepokládá, že lze sestavit jistou jedinečnou rozsáhlou řadu, v níž by každá formulace stanovovala své datum podle homogenních chronologických značek. Podíváme-li se na to ale pozorněji — předchází skutečně stejným způsobem a ve stejné časové linii Grimm se svým zákonem hláskové změny Boppa (který jej citoval, používal, aplikoval a upřesňoval); a předjímali Cœurdoux a Anquetil-Duperron (když konstatovali podobnost mezi sanskrtem a řečtinou) definici indoevropských jazyků a předcházeli zakladatele komparativní gramatiky? Lze chápat jako Saussurovy „předchůdce“ v rámci téže řady a podle stejného modu předchůdnosti Pierce a jeho sémiotiku, Arnaulda a Lancelota s klasickou analýzou znaku, stoiky a teorii označujícího? Předchůdnost není prvotní a neredukovatelná danost; nemůže hrát roli absolutního měřítka, jež dovoluje posuzovat jakýkoli diskurs a odlišit původní od opakujícího se. Stanovení

předchůdců samo o sobě nestačí k určení řádu diskursu: je naopak podřízeno analyzovanému diskursu na rovině, kterou si vybereme, a v měřítku, jaké si určíme. Rozvinout diskurs podle kalendáře a poskytnout každému jeho prvku nějaké datum neznamena získat finální hierarchii předchůdnosti a původnosti; taková hierarchie je vždy pouze relativní vzhledem k systémům diskursu, jež se snaží zhodnotit.

Pokud jde o podobnost mezi dvěma či více po sobě jdoucími formulacemi, i zde máme opět celou řadu problémů. V jakém smyslu a podle jakých kritérií lze tvrdit: „toto již bylo řečeno“; „totéž lze najít již v tomto textu“; „toto tvrzení je už velmi blízko tamtomu“ atd.? Co je to identita, částečná či úplná, v řádu diskursu? To, že jsou dva případy vypovídání zcela totožné, že jsou vytvářeny stejnými slovy, použitými ve stejném smyslu, nás, jak víme, neopravňuje k tomu, abychom je absolutně ztotožnili. I když nalezneme u Diderota a Lamarcka či u Benoïta de Maillet a Darwina stejné formulace evolučního principu, nemůžeme se domnívat, že u jedněch i u druhých se setkáváme s jednou a toutéž diskursivní událostí, která prošla řadou opakování v čase. Ani vyčerpávající identita není kritériem; tím spíš je-li částečná, nejsou-li již slova používána ve stejném smyslu nebo je-li totéž významové jádro vyjádřeno různými slovy: podle jakého měřítká můžeme potvrdit, že téma orgánů, jež se objevovalo v tak odlišných diskurzech a slovnících Buffona, Jussieua a Cuviera, bylo skutečně stejné? A naopak lze říci, že totéž slovo organizace nabývalo stejného smyslu u Daubentona, Blumenbacha a Geof-

froye Saint-Hilaira? Existuje obecně mezi Cuvierem a Darwinem stejný typ podobnosti jako mezi Cuvierem a Linnéem (či Aristotelem)? Mezi formulacemi není žádná bezprostředně rozpoznatelná podobnost o sobě: jejich analogie je účinkem diskursivního pole, v němž je vyznačena.

Není tedy legitimní vyžadovat přímo na studovaných textech jejich označení původnosti a dotazovat se na jejich atributy urozenosti, které se zde poměřují absencí předků. Otázka může mít smysl pouze ve velmi přesně definovaných řadách, v souborech, jejichž hranice a oblasti jsou jasně stanoveny, mezi značkami, jež vymezují dostatečně homogenní diskursivní pole.¹ Hledat však v tom ohromném nakupení již řečeného text, který se „předem“ podobá nějakému textu pozdějšímu, pátrat v dějinách po hře anticipací či ozvěn, vracet se k prvotním zárodkům či postupovat až k posledním stopám, nechávat postupně v případě nějakého díla vyniknout jeho věrnosti tradicím nebo jeho podílu na neredukovatelné jedinečnosti, vyzdvihovat či snižovat míru původnosti, tvrdit že gramatikové Port-Royalu nevyalezli vůbec nic, nebo odhalit, že Cuvier měl více předchůdců než bychom si pomysleli, to vše jsou milé, i když zpozdilé radosti historiků, kteří nevyrostli z krátkých kalhot.

Archeologický popis se zabývá těmi diskursivními praktikami, jimž musí být přiznána skutečná násled-

¹ Tímto způsobem stanovil G. Canguilhem posloupnost tvrzení vedoucí od Willise k Prochaskovi, jež umožnila definici reflexe.

nost, nechceme-li je stanovit jen zhruba a naivním způsobem, to jest ve smyslu prospěšnosti. Na rovině, na níž se nalézá, tedy není protiklad originalita–banalita podstatný: tento popis neustavuje žádnou hodnotovou hierarchii mezi původní formulací a větou, která ji o roky či staletí později více či méně přesně zopakuje; nečiní mezi nimi žádný radikální rozdíl. Snaží se jen stanovit *pravidelnost* výpovědí. Pravidelnost tu nestojí v opozici proti nepravidelnosti, jež by v rámci běžného názoru či nejběžnějších textů charakterizovala deviantní výpověď (nenormální, pro-rockou, zaostalou, geniální či patologickou); pro každou verbální performanci (výjimečnou či banální, ve svém žánru jedinečnou nebo tisíckrát opakovanou) označuje soubor podmínek, za nichž se uplatňuje funkce vypovídání, jež zajišťuje a určuje její existenci. Takto chápaná pravidelnost neoznačuje nějakou střední hodnotu v mezích statistické křivky — nemůže tedy platit jako index frekvence či pravděpodobnosti; specifikuje účinné pole vnoření. Každá výpověď je nositelem určité pravidelnosti a nemůže od ní být oddělena. Nelze tedy vůči pravidelnosti jedné výpovědi stavět do protikladu nepravidelnost výpovědi druhé (méně očekávané, jedinečnější, bohatší na inovaci), nýbrž jiné pravidelnosti, jež charakterizují ostatní výpovědi.

Archeologie nespočívá v pátrání po objevech; a zůstává natečná k onomu momentu (dojemnému, to přiznávám), kdy se někdo poprvé přesvědčil o nějaké pravdě; nesnaží se o navrácení světla těchto slavnostních úsvitů. Nikoli však proto, aby se zabývala

průměrnými fenomény mínění a šedí toho, co mohl v nějaké době kdokoli na světě opakovat. Zkoumá texty Linného či Buffona, Pettyho či Ricarda, Pinela či Bichata nikoli proto, aby sestavila seznam svatých zakladatelů; ukazuje pravidelnost diskursivní praxe. Praxe, jež se stejným způsobem projevuje u všech jejich sebemeně originálních následovníků, či u podobně originálních předchůdců; praxe, která v samotném jejich díle vyjadřuje nejen ta nejpůvodnější tvrzení (a ta, o kterých se nikomu před nimi ani nepsalo) ale také ta, jež jsou opakována, dokonce kopírována od jejich předchůdců. Z hlediska vypovídání není objev méně pravidelný než text, který jej opakuje a rozšiřuje; pravidelnost není méně účinná, méně působivá a aktivní v banalitě než v neobvyklé formaci. V takovém popisu nelze připustit nějaký podstatný rozdíl mezi tvořivými výpověďmi (které odkrývají něco nového, uvádějí do oběhu dosud neznámou informaci a jsou v jistém smyslu „aktivní“) a výpověďmi napodobujícími (které tuto informaci přijímají, opakují, a tak zůstávají ve skutečnosti „pasivní“). Pole výpovědí není souborem netečných plánů a tam přerušovaných úrodnými momenty; je oblastí veskrze aktivní.

Tato analýza pravidelností vypovídání se rozvíjí do několika směrů, které snad jednou budou prozkoumány s větší péčí.

1. Soubor výpovědí je tedy charakterizován určitou formou pravidelnosti, aniž by bylo nutné či možné rozlišovat mezi tím, co je nové, a tím, co nové není.

Avšak tyto pravidelnosti — vrátíme se k nim později — nejsou dány jednou provždy; v dílech Tourneforta a Darwina, či Lancelota a Saussura, Pettyho a Keynesa nejde o tutéž pravidelnost. Máme tu proto homogenní pole pravidelností vypovídání (jež charakterizují diskursivní formaci), avšak tato pole se od sebe liší. Není však nutné, aby pohyb směrem k novému poli pravidelností vypovídání doprovázely odpovídající změny na všech ostatních rovinách diskursu. Jsou tu verbální performance, jež jsou z hlediska gramatiky (slovníku, syntaxe a jazyka obecně) identické; stejně tak jsou identické z hlediska logiky (z hlediska struktury tvrzení či z hlediska deduktivního systému, v němž se nacházejí); jsou nicméně odlišné *ve smyslu vypovídání*. Formulace kvantitativního vztahu mezi cenami a množstvím peněz v oběhu tak může být vyjádřena týmiž slovy — či synonymy — a lze k ní dospět stejnou úvahou; není však identická ve smyslu vypovídání u Greshama či Locka a u marginalistů v 19. století; v každém z těchto případů odkazuje k jinému systému formování objektů a pojmů. Musíme tedy rozlišovat mezi *lingvistickou analogií* (čili přeložitelností), *logickou identitou* (čili ekvivalencí) a *výpovědní homogenitou*. Archeologie se zabývá těmito homogenitami a pouze jimi. Může tak sledovat, jak se nová diskursivní praktika objevuje prostřednictvím verbálních formulací, jež zůstávají lingvisticky analogické či logicky ekvivalentní (tím, že převzali, místy doslovně, starou teorii věty–atribuce a slovesa–spony, iniciovali gramatikové Port-Royalu pravidelnost vypovídání, jejíž specifičnost musí ar-

cheologie popsat). Může naopak zanedbávat rozdíly ve slovníku, může překračovat sémantická pole či různé deduktivní struktury, je-li schopna rozeznávat všude a navzdory oné různorodosti jistou pravidelnost vypovídání (teorie řeči jako jednání, zkoumání původu jazyků, zjišťování prvotních kořenů, s nimiž se setkáváme v 18. století, nejsou z tohoto hlediska „nové“ vzhledem k Lancelotovým „logickým“ analýzám).

Lze tu tedy pozorovat obrysy určitého počtu rozpojení a rozčlenění. Nelze nadále tvrdit, že nějaký objev, formulace obecného principu či definice projektu otevírají novou etapu v historii diskursu. Nehledáme už moment absolutního počátku či totální revoluce, vzhledem ke kterému se vše organizuje, vše se stává možným a nutným, vše se ruší, aby znovu začalo. Pracujeme s událostmi různých typů a rovin, zachycených v rozličných osnovách dějin; nastolená výpovědní homogenita žádným způsobem neimplikuje, že od nynějška budou lidé po desetiletí či staletí říkat a myslet totéž; neimplikuje ani definici, ať explicitní či implicitní, několika principů, z nichž bude vše ostatní vyplývat jako jejich důsledek. Výpovědní homogenity (a heterogenity) se kříží s lingvistickými kontinuitami (a výměnami) s logickými identitami (a rozdílnostmi), aniž by jedny či druhé postupovaly stejným tempem nebo se nutně navzájem řídily. Musí však mezi nimi existovat určitý počet vztahů a vzájemných závislostí, jejichž nepochybně velice komplexní pole bude třeba inventarizovat.

2. Další směr výzkumu: vnitřní hierarchie těchto pravidelností vypovídání. Viděli jsme, že každá výpověď závisí na jisté pravidelnosti — že tedy žádná nemůže být považována za akt čistého a jednoduchého stvoření nebo za projev zázračného nepořádku génia. Avšak viděli jsme také, že žádná výpověď nemůže být považována za nečinnou a posuzována jako stín či sotva reálný otisk výpovědi původní. Celé pole vypovídání je zároveň pravidelné a pohotově nastražené: je beze spánku; nejmenší výpověď — nejskrytější či nejbanálnější — uvádí do pohybu celou soustavu pravidel, podle nichž se formuje její objekt, její modalita, pojmy, které užívá, a strategie, jichž se účastní. Tato pravidla nejsou nikdy formulována, procházejí formulacemi a utvářejí prostor jejich koexistence; není tu tedy zvláštní výpověď, která by je samotné rozčlankovala. Nicméně určité skupiny výpovědí uvádějí v činnost tato pravidla v jejich nejobecnější a co nejšířěji aplikovatelné formě; na jejich základě lze pozorovat, jak se mohou jiné objekty, jiné pojmy, jiné modalities vypovídání či jiné strategické volby formovat podle méně obecných pravidel a ve specifitějších oblastech aplikace. Tak lze popsat strom výpovědních *derivací*: v jeho základu jsou výpovědi, uvádějící v činnost pravidla formování v jejich co nejširším rozsahu; na vrcholku, po několika rozvětveních, jsou výpovědi, uvádějící v činnost tutéž pravidelnost, avšak mnohem přesněji člankovanou, lépe vymezenou a přesněji lokalizovanou v jejím rozšíření.

Archeologie tak může — a to je jedno z jejích hlavních témat — stanovit strom derivací diskursu. Na-

příklad strom historie přírody. Jako kořen, tedy jako *řídící výpovědi* umístí ty, jež se týkají definice pozorovatelných struktur a pole možných objektů, ty, jež předepisují formy popisu a použitelné kódy vnímání, ty, jež odhalují nejobecnější možnosti charakterizace, a tak otevírají celou oblast možné konstrukce pojmů, a konečně ty, jež tvoří strategické možnosti volby, přičemž ponechávají místo velkému množství pozdějších rozhodnutí. Zcela na konci větví či porůznu v rámci celého stromoví nachází „objevy“ (například řady zkamenělin), transformace pojmů (například novou definici rodu), vypořádání dosud neznámých termínů (například savec či organismus), upřesnění technik (například principy organizace sbírek, metoda třídění a pojmenování). Tuto derivaci na základě řídících výpovědí nelze zaměnit s dedukcí probíhající na základě axiomů; ani nesmí být přirovnávána ke zrodu obecné ideje či filosofického jádra, jehož významy se postupně rozvíjejí ve zkušenostech či v přesnějších stupních pochopení; nemůže být nakonec ani převzata jako psychologická geneze, založená na objevu, který postupně rozvíjí své důsledky a rozvrhuje možnosti. Liší se od všech těchto průběhů a musí být popisována ve své autonomii. Tak lze popisovat archeologické derivace historie přírody, aniž bychom začínali jejími neprokazatelnými axiomy či jejími základními tématy (například kontinuita přírody) a aniž bychom za výchozí bod a hlavní směr brali první objevy či první přístupy (spíš ty Tournefortovy než ty Linného, spíš Jonstonovy než Tournefortovy). Archeologický řád není ani řá-

dem systematik, ani řádem chronologických následností.

Pozorujeme však, že se před námi otevírá oblast možných otázek. Protože tyto různé řády mohou být stěží specifické a mít vlastní autonomii; musí mezi nimi existovat vztahy a závislosti. Pro určité diskursivní formace patrně není archeologický řád příliš odlišný od systematického řádu, zatímco v jiných případech zřejmě sleduje nit chronologických následností. Tyto paralelismy (v protikladu k rozporům, jež jsme našli jinde) si rovněž zasluhují, aby byly analyzovány. V každém případě je důležité nesměšovat tyto různé řády, nehledat v prvotním „objevu“ či v původnosti formulace princip, z něhož lze vše ostatní dedukovat či odvodit; nehledat v obecném principu zákon pravidelností vypovídání či individuálních objevů; nepožadovat po archeologické derivaci, aby reprodukovala řád času či odhalila nějaké deduktivní schéma.

Nebylo by nic falešnějšího než vidět v analýze diskursivních formací pokus o celkovou periodizaci: od jistého momentu a po určitou dobu by celý svět navzdory povrchním odlišnostem myslel stejným způsobem, říkal to samé, přestože mnohotvárným slovníkem, a produkoval jistý druh velkého diskursu, který by mohl libovolně postupovat jakýmkoli směrem. Archeologie naopak popisuje rovinu výpovědní homogenity, která má své vlastní časové obrysy a která s sebou nenese všechny ostatní formy identity a rozdíly, které lze v řeči zjistit; a na této rovině ustavu-

je uspořádání, hierarchii, celé to rozvětvení, jež vylučuje masivní, amorfní a globálně danou synchronii. V těchto tak zmatených jednotkách, nazývaných „epochy“, nechává archeologie vyvstat, i s jejich specifičností, „výpovědní periody“, jež se článkují podle času pojmů, podle teoretických fází, podle stupňů formalizace a podle etap lingvistického vývoje, aniž by se s nimi však směšovaly.

3. ROZPORY

Dějiny idejí obvykle důvěřují koherenci diskursu, který analyzují. A jestliže se dojde ke konstatování nepravdivosti v užití slov, několika nekompatibilních tvrzení, soustavy významů, jež se navzájem nepřizpůsobují, pojmů, jež spolu nemohou být uvedeny v systému? Pak je jejich povinností, aby na více či méně hluboké rovině objevily princip soudružnosti, který organizuje diskurs a obnovuje jeho skrytou jednotu. Tento zákon koherence je heuristické pravidlo, procedurální nutnost, téměř morální závazek výzkumu: nerozmnožovat nadarmo rozpory; neuvážnout u malých odlišností; nepřikládat příliš mnoho váhy změnám, přemalováním, návratům do minulosti, polemikám; nepředpokládat, že lidský diskurs je neustále zevnitř podmínován rozpory v lidských tužbách, vlivy, kterým se lidé podrobují, či podmínkami, ve kterých žijí; ale připustit, že pokud mluví a pokud mezi sebou rozmlouvají, pak je to především proto, že tyto rozpory překonávají a hledají výchozí bod, z něhož by mohly být tyto rozpory zvládnuty. Avšak stejná koherence je i výsledkem výzkumu: definuje konečné jednotky, jež analýzu završují; odhaluje vnitřní organizaci textu, formu vývoje individuálního díla či

rovinu, na níž se setkávají odlišné diskursy. Je povinností ji předpokládat, aby bylo možné ji obnovit, a nebudeme si jisti, že jsme ji našli, jestliže ji nebudeme pronásledovat dostatečně daleko a dostatečně dlouho. Zdá se, že to je optimum: největší možné množství rozporů vyřešených těmi nejjednoduššími prostředky.

Ovšem použitých prostředků je velmi mnoho a z tohoto důvodu mohou být nalezené koherence velice různé. Analýzou pravdivosti tvrzení a vztahů, které je spojují, lze definovat logicky nerozporné pole: odkryváme tedy systematickosti; vystupujeme od viditelných větných těl k čisté ideální architektuře, jež byla bezpochyby maskována, stejně jako překládána, dvojnáčetností gramatiky, významovým přetíženiím slov. Vše je však možné obrátit, sledovat cestu analogií a symbolů, znovu nacházet tematiku spíš imaginární než diskursivní, spíš afektivní než racionální a bližší touze než pojmu; její moc oživuje ty nejprotikladnější figury, avšak proto, aby je ihned přetavila do pomalu transformovatelné jednotky; v takovém případě odkryjeme tvárnou kontinuitu, dráhu smyslu, formujícího se v různých reprezentacích, obrazech a metaforách. Jak tematické, tak systematické koherence mohou být explicitní, nebo implicitní: lze je hledat na rovinách reprezentace, kterých si byl mluvčící subjekt vědomý, avšak které jeho diskurs — kvůli okolnostem či kvůli nedostatečnosti spočívající v samotné formě jeho řeči — nedokázal vyjádřit; lze je také hledat ve strukturách, které by autora o to víc omezovaly, ačkoli by je nezkonstruoval, a které, aniž

by si to uvědomoval, by mu vnutily postuláty, operační schémata, lingvistická pravidla, soubor tvrzení a zásadních přesvědčení, typy obrazů či celou logiku fantasmatu. Může jít nakonec i o koherence, ustavující se na úrovni individua — jeho biografie, či jedinečných okolností jeho diskursu —, avšak lze je také stanovit podle mnohem rozsáhlejších měřítek a dát jim kolektivní a diachronní dimenze nějaké epochy, obecné formy vědění, typu společnosti, souboru tradic, imaginární krajiny společné celé jedné kultuře. Ve všech těchto formách hraje takto odkrytá koherence vždy stejnou roli: ukazuje, že bezprostředně viditelné rozpory jsou pouhým odleskem na povrchu a že je třeba tuto hru rozptýlených záblesků svést do jediného ohniska. Rozpor je iluzí jednotky, která se skrývá či je skrývána: jeho místo je pouze v nesouladu mezi věděním a nevěděním, myšlením a textem, idealitou a nahodilým vtělením výrazu. Analýza v každém případě musí, v rámci možnosti, odstranit rozpor.

Na konci této činnosti zbývají pouze okrajové rozpory — nehody, selhání, chyby — nebo se naopak objevuje, jako kdyby celá analýza probíhala potají a navzdory, zásadní rozpor: zavedení, od samého počátku systému, neslučitelných postulátů, křížení vlivů, které nelze sladit, prvotní difrakce touhy, ekonomický a politický konflikt, jenž staví společnost proti ní samé, toto vše, místo aby se objevilo jako mnoho jiných povrchních prvků, jež je třeba redukovat, se tu nakonec odhaluje jako organizující princip, jako zakládající a utajený zákon, který zahrnuje všechny menší rozpory a poskytuje jim pevný základ: zkrátka model všech

ostatních opozic. Takový rozpor, aniž by byl zdáním či nahodilou vlastností diskursu, aniž by byl něčím, od čeho je třeba diskurs osvobodit, aby bylo možné odhalit jeho pravdu, tvoří samotný zákon jeho existence: na jeho základě se diskurs objevuje a začíná mluvit proto, aby jej přeložil a překonal; aby unikl tomuto rozporu, který se nicméně neustále obrozuje, diskurs stále pokračuje a donekonečna znovu začíná; protože rozpor vždy diskursu předchází, a ten se mu tedy nikdy nemůže zcela vyhnout, diskurs se mění, podstupuje proměny, sám sobě uniká ze své kontinuity. Rozpor tak funguje v průběhu diskursu jako princip jeho historičnosti.

Dějiny idejí tedy rozeznávají dvě úrovně rozporů: rovinu jevů, která se rozpouští v hluboké jednotě diskursu; a rovinu základů, jež nechává vzniknout samotný diskurs. Vzhledem k první rovině rozporu je diskurs ideálním tvarem, který se musí osvobodit od jejich nahodilé přítomnosti, jejich přelíš viditelného těla; vzhledem k druhé rovině je diskurs empirickým tvarem, který mohou rozpory nést a jehož zdánlivou soudržnost musíme zničit, abychom nakonec našli tyto rozpory jako zlom a jako násilí. Diskurs je cesta od jednoho rozporu k druhému: dává-li vzniknout těm viditelným, pak proto, že je podřízen těm, jež ukrývá. Analyzovat diskurs znamená nechávat mizet a znovu odhalovat rozpory; předvádět hru, kterou s ním hrají; ukazovat, jak je může vyjadřovat, ztělesňovat, či poskytovat jim prchavý zjev.

Pro archeologickou analýzu nejsou rozpory jevy, jež je třeba překonat, ani tajné principy, které je třeba

odhalit. Jsou to objekty, jež je třeba popsat jako takové, aniž bychom zkoumali, v jakém úhlu pohledu se mohou rozplynout, či na jaké rovině se radikalizují a účinky se stávají příčinami. Vezměme si jednoduchý a několikrát zde již použitý příklad: Linného fixistickému principu měl v 18. století odporovat nikoli objev *Pelorie*, která pouze měnila způsoby aplikace, nýbrž určité množství „evolucionistických“ tvrzení, která lze najít u Buffona, Diderota, Bordeua, Mailleta a řady ostatních. Archeologická analýza není snahou ukázat, že pod touto protikladností a na nějaké podstatnější úrovni přijali všichni několik základních tezí (kontinuita přírody a její úplnost, vzájemný vztah mezi nejnovějšími formami a klimatem, téměř nepostřehnutelný přechod mezi živým a neživým); nespočívá ani v předvedení, že tato protikladnost odráží ve specifické oblasti historie přírody obecnější konflikt, jenž rozděluje celé vědění a myšlení v 18. století (konflikt mezi tématem uspořádaného stvoření, dosaženého jednou provždy, rozvinutého bez neredukovatelného tajemství, a tématem bující přírody obdařené enigmatickými silami, rozvíjející se krok za krokem v dějinách a rozvracející všechny prostorové řády pod velkým náparem času). Archeologie se snaží ukázat, že tato dvě tvrzení, fixistické a „evolucionistické“, sdílejí v určitém popisu druhů a rodů společný prostor: tento popis si bere jako předmět viditelnou strukturu orgánů (to znamená jejich formu, velikost, jejich počet a umístění v prostoru) a může jej také dvěma způsoby vymezit (v celku organismu či v některých jeho prvcích, určených buď podle je-

jejich významu, nebo podle potřeb taxonomie); v druhém případě se tak objeví pravidelná tabulka, obsahující jistý počet definovaných případů a tvořící určitý program všeho možného stvoření (takže uspořádání druhů a rodů, ať současné, budoucí, či již zaniklé, je definitivně fixováno); a v prvním případě jsou to skupiny příbuzností, které zůstávají neurčité a otevřené, jsou navzájem oddělené a tolerují neomezený počet nových forem, jež mohou být jakkoli blízké již existujícím formám. Rozvedeme-li takto rozpor do dvou tezí týkajících se určité sféry objektů, jejího ohraničení a rozčlenění, nevyřešíme jej, neodhalíme jeho bod usmíření. Nepřesouváme jej však ani na nějakou hlubší rovinu; definujeme místo, které zaujímá; ukazujeme větvení alternativ; lokalizujeme divergence a místo, v němž jsou tyto dva diskursy společně uloženy. Teorie struktury není společným postulátem, základem obecné víry sdílené Linnéem a Buffonem, pevnou a základní shodou, jež by odsovala konflikt mezi evolucionismem a fixismem do roviny podružných diskusí; je principem jejich neslučitelnosti, zákonem, který řídí jejich rozdvouzení a jejich koexistenci. Chápe-li archeologická analýza tyto rozpory jako objekty popisu, nepokouší se odhalit na jejich místě společnou formu či tematiku, snaží se určit míru a formu jejich odchylky. Ve vztahu k dějinám idejí, které se snaží rozpustit rozpory v polotemné jednotce všeobecného tvaru nebo je přeměnit na jeden obecný, abstraktní a uniformní princip interpretace či explikace, popisuje archeologie různé *prostory neshody*.

Odmítá tedy pojímat rozpor jako obecnou funkci operující stejným způsobem na všech rovinách diskursu, kterou má analýza buď zcela potlačit, nebo dovést k primární a konstitutivní formě: vysokou hrou *rozporu* — přítomného pod tisíci tvářemi, poté potlačeného a nakonec obnoveného ve vyšším konfliktu, v němž kulminuje — nahrazuje analýzu odlišných typů rozporu, různých rovin, podle nichž jej lze sledovat, různých funkcí, jež může vykonávat.

Vezměme nejprve různé typy. Některé rozpory se nacházejí pouze na rovině tvrzení či prohlášení, aniž by ovlivňovaly režim vypovídání, který je umožnil: v 18. století tak teze o živočišné povaze zkamenělin oponovala tradičnějšímu tvrzení o tom, že jejich povaha je minerální; důsledky, odvozené z těchto dvou tvrzení, jsou samozřejmě početné a dalekosáhlé; lze však ukázat, že se zrodila ve stejné diskursivní formaci, ve stejné chvíli a za stejných podmínek pro uplatnění funkce vypovídání; jsou to rozpory, které jsou archeologicky *odvozené* a tvoří konečný stav. Jiné naopak překračují omezení diskursivní formace a oponují tezí, jež nezávisí na stejných podmínkách vypovídání: tak je Linného fixismus v rozporu s Darwinovým evolucionismem, avšak pouze v tom smyslu, že se tak neutralizuje rozdíl mezi historií přírody, k níž patří první teze, a biologií, k níž patří ta druhá. To jsou rozpory *vnější*, jež odrážejí protiklad mezi odlišnými diskursivními formacemi. Pro archeologický popis (nechme nyní stranou potenciální procedurální rozmanitost a nejednotnost) konstituje tento protiklad *terminus a quo*, zatímco odvozené

rozpory tvoří *terminus ad quem* analýzy. Mezi těmito dvěma extrémy pak archeologický popis popisuje to, co bychom mohli nazvat *vnitřními* rozpory: ty, jež se rozvíjejí v samotné diskursivní formaci a které, rodící se z jednoho bodu v systému formací, nechávají vyvstat subsystemy: tedy například rozpor, budeme-li se držet historie přírody v 18. století, který staví proti sobě „metodické“ a „systematické“ analýzy. Opozice tu není konečným bodem: nejde tu o dvě protikladná tvrzení vztahující se k témuž předmětu, o dvě neprevoditelná použití jednoho pojmu, nýbrž o dva způsoby formování výpovědi, oba charakterizované určitými objekty, určitými pozicemi subjektivity, určitými pojmy a strategickými výběry. Tyto systémy však přesto nejsou prvotní: lze totiž ukázat, do jaké míry jsou oba odvozeny z jedné a téže positivity, totiž z historie přírody. Právě tyto *vnitřní protiklady* jsou pro archeologickou analýzu podstatné.

Přejděme k různým rovinám. Vnitřní archeologický rozpor není čistým a jednoduchým faktem, který stačí konstatovat jako princip či vysvětlit jako účinek. Jde o komplexní jev, který je rozvržen na různých rovinách diskursivní formace. V případě systematické přírodní historie a metodické přírodní historie, jež jsou neustále v opozici během velké části 18. století, můžeme rozeznat: *nepřiměřenost* předmětu (v případě, kdy popisujeme obecný vzhled rostliny; v případech ostatních předem určených proměnných; v jednom případě se popisuje celek rostliny, či přinejmenším její nejdůležitější části, v druhém případě určitý počet prvků, náhodně vybraných pro potřeby taxo-

nomie; jednou se berou v potaz různá stadia růstu a dospělosti rostliny, jindy se omezíme na jeden moment a na stadium optimální viditelnosti); *divergenci* modalit vypovídání (v případě systematické analýzy rostlin se používá přísný perceptuální a lingvistický kód a stále měřítko; u metodického popisu jsou tyto kódy relativně uvolněné a měřítko označování mohou oscilovat); *nepřevoditelnost* pojmů (v „systémech“ je pojem generického charakteru víceméně arbitrární, ne-li klamnou značkou pro označení rodů; v případě metod musí stejný pojem pokrýt skutečnou definici rodu); nakonec *vyloučení* teoretických možností (systematická taxonomie umožňuje „fixismus“, i když popravený myšlenkou tvoření pokračujícího v čase a postupně rozvíjejícího prvky tabulky, či myšlenkou přírodních katastrof, narušujících podle našeho momentálního pohledu lineární řád přirozených následností, avšak vylučuje možnost přeměny, kterou metoda přijímá, aniž by ji vůbec implikovala).

Nakonec funkce. Tyto formy protikladu nehrají v diskursivní praxi všechny stejnou roli: nejsou stejnorodými překážkami, které je třeba překonat, či principy růstu. V žádném případě nepostačuje hledat v nich příčinu zpomalení či zrychlení dějin; čas se do pravdivosti a ideality diskursu nezavádí na základě prázdné a všeobecné formy protikladu. Tyto protiklady jsou vždy jasně určenými funkčními momenty. Některé zajišťují *dodatečný rozvoj* pole vypovídání: otevírají řady argumentací, zkušeností, verifikací, různých závěrů; dovolují určení nových objektů, podněcují nové modalities vypovídání, definují

nové pojmy či mění pole jejich použití u již existujících: aniž by se ovšem cokoli změnilo na systému pozitivivity diskursu (to byl případ diskusí naturalistů 18. století o hranicích mezi nerostným a rostlinným, o mezích života či přírody a o původu fosílií); tyto doplňkové procesy mohou zůstat otevřené, nebo se rozhodujícím způsobem uzavřít díky důkazu, jenž je popře, nebo díky objevu, který je vyřadí ze hry. Jiné protiklady zavádějí *reorganizaci diskursivního pole*: kladou otázku možného překladu jedné skupiny výpovědí do druhé, bodu koherence, jenž by umožňoval jednu článkovat podle druhé, integrovat je v obecnějším prostoru (tak protiklad systém–metoda u naturalistů v 18. století vedl k řadě pokusů přepsat oba postupy do jediné deskriptivní formy, aby metoda získala přísnost a pravidelnost systému a aby se nahodilost systému spojila s konkrétními analýzami metody); nejde o žádné nové objekty, žádné nové pojmy, nové způsoby vypovídání, jež by se lineárně připojovaly k těm starým, nýbrž o objekty z jiné roviny (obecnější či jedinečnější), o pojmy, jež mají jinou strukturu a jiné pole aplikace, o výpovědi jiného typu, aniž by však došlo ke změně v pravidlech formování. Další protiklady hrají *roli kritiky*: zabývají se existencí a „přijatelností“ diskursivní praxe; definují bod její skutečné nemožnosti a její historické anachroničnosti (tak v samotné historii přírody je popis vzájemných organických vztahů a funkcí, které působí prostřednictvím anatomické odlišnosti a v definovaných podmínkách existence, tím, co neumožňuje nějakou přírodní historii, přinejmenším jako autonomní diskur-

sivní formaci, jež by byla taxonomickou vědou o bytostech na základě jejich viditelných charakteristik).

Diskursivní formace tedy není ideálním, spojitým a hladkým textem, který plyne pod množstvím rozporů a rozpouští je v tiché jednotě koherentního myšlení; není ani povrchem, v němž se pod tisíci různými aspekty mohou odrážet rozpory, jež by vždy zůstávaly v pozadí, avšak všude by vládly. Je to spíše prostor mnoha neshod; je to soubor rozmanitých protikladů, jejichž roviny a role musíme popsat. Archeologická analýza pak vytyčuje primát rozporu, jenž má svůj vzor v současném přijetí i odmítnutí jednoho a téhož tvrzení. Ovšem nečiní tak proto, aby vyrovnala všechny protiklady v obecných formách myšlení a násilně je pacifikovala návratem k omezujícímu *a priori*. Jde naopak o to, vyznačit v nějaké diskursivní praxi místo, kde se utvářejí, definovat formu, kterou na sebe berou, vztahy, jež mezi sebou mají, a oblast, kterou ovládají. Zkrátka udržovat diskurs v rámci mnohosti jeho nerovností, a následně potlačit téma rozporu uniformně ztraceného a znovu nalézaného, rozpouštějícího se a vždy se znovu rodícího v nerozlišitelném živlu logu.

4. SROVNÁVACÍ FAKTA

Archeologická analýza individualizuje a popisuje diskursivní formace. To znamená, že je musí srovnávat, stavět je proti sobě v simultaneitě, v níž se objevují, odlišovat je od těch, jež mají jiný jízdní řád, uvádět je podle toho, co mají specifické, do vztahu s nediskursivními praktikami, jež je obklopují a jež jim slouží jako obecný prvek. Archeologické zkoumání je proto, na rozdíl od epistemologické či „architektonické“ deskripce, jež analyzují vnitřní strukturu teorie, vždy v plurálu: pracuje s mnoha rejstříky; prochází mezerami a odchylkami; má svou oblast, v níž se jednotky staví vedle sebe, oddělují se, zpevňují své hrany, navzájem se konfrontují a zdůrazňují prázdná místa, jež leží mezi nimi. Zabývá-li se jedinečným typem diskursu (diskursem psychiatrie v *Dějínách šílenství* nebo diskursem medicíny ve *Zrození kliniky*), pak proto, aby srovnáním stanovila jeho chronologické meze; také proto, aby současně s nimi a v korelaci s nimi popsala institucionální pole, soubor událostí, praktiky, politická rozhodnutí a zřetězení ekonomických procesů, v nichž figurují demografické výkyvy, techniky sociální péče, potřeby pracovní síly, různé úrovně nezaměstnanosti atd. Může však také pomoci

jisté formy laterálního přiblížení (jako ve *Slovech a věcech*) rozehrát několik různých pozitivit, u nichž srovnává jejich průběžné stavy během určitého časového úseku a jež konfrontuje s dalšími typy diskursu, které se vyskytovaly v dané epoše.

Všechny tyto analýzy se však výrazně liší od těch, které se provádějí obvykle.

1. V archeologické analýze je srovnání vždy omezené a regionální. Archeologie nechce odhalit obecné formy, snaží se načrtnout jedinečné konfigurace. Když konfrontujeme všeobecnou gramatiku, analýzu bohatství a historii přírody v klasické době, není to proto, abychom seskupili tři projevy — výjimečně zatížené vyjadřovací hodnotou a až dosud podivuhodně přehlížené — jediné mentality, jež byla rozšířena v 18. a 19. století; není to proto, abychom na základě omezeného modelu a v jedinečné oblasti znovu konstitovali formy racionality, jež působily v celé vědě klasického období, dokonce ani proto, abychom objasnili ten nejméně známý profil tváře kultury, o níž jsme se domnívali, že ji důvěrně známe. Nechtěli jsme ukázat, že lidé se v 18. století obecně zajímali spíš o řád než o dějiny, spíš o klasifikaci než o stávání se, spíš o znaky než o mechanismy kauzality, ale odhalit jasně určený soubor diskursivních formací, mezi nimiž existuje jistý počet popsatelných vztahů. Tyto vztahy nepřesahují do pohraničních oblastí a nelze je přesouvat stále blíž k souboru současných diskursů, a už vůbec ne k tomu, co obvykle označujeme jako „duch klasicismu“: jsou úzce omezeny na

studovanou triádu a neplatí jinde než v oblasti, která je takto specifikována. Tento interdiskursivní celek je sám, ve své formě skupiny, ve vztahu k ostatním typům diskursu (na jedné straně k analýze reprezentace, k obecné teorii znaků a k „ideologii“; a k matematice, algebraické analýze a snaze zavést jakousi *mathesis* na straně druhé). Jsou to vnitřní a vnější vztahy, které charakterizují historii přírody, analýzu bohatství a všeobecnou gramatiku jako specifický celek a umožňují v nich rozeznávat *interdiskursivní konfiguraci*.

Někteří říkají: „Proč nebyla řeč o kosmologii, fyziologii či biblické exegezi? Nebylo to proto, že chemie před Lavoisierem, Eulerova matematika, nebo Vicova historie — pokud by byly vzaty v úvahu — by mohly znehodnotit všechny ty analýzy, jež čteme ve *Slovech a věcech*? Neexistovaly snad v 18. století, tak bohatém na představivost, nějaké další ideje, které se nevěšly do strnulého rámce archeologie?“ Těm všem, jejich legitimní netrpělivosti, protipříkladem, jimiž jsou pochopitelně bohatě zásobeni, odpovím: ano, jistě. Nejenže připouštím, že moje analýza je omezená, nýbrž chci to po ní a ukládám jí to. Pro mne by protipříkladem byla pouze možnost říci: všechny ty vztahy, které jste popsal v souvislosti se třemi jedinečnými formacemi, všechny ty sítě, v nichž se ve vzájemném souladu rozčlenily teorie atribuce, artikulace, označování a derivace, celá ta taxonomie, jež spočívá na nespojitě charakterizaci a na spojitosti řádu, to vše lze najít uniformně a stejným způsobem i v geometrii, v racionální mechanice, ve fyziologii tě-

lesných štáv a zárodků, v kritice dějin náboženství či v rodící se krystalografii. To by ve skutečnosti dokazovalo, že jsem nepopsal, jak jsem zamýšlel, *oblast interpozitivity*; charakterizoval bych ducha či vědu jedné epochy — něco, proti čemu je celý můj podnik namířen. Vztahy, které jsem popsal, platí proto, aby definovaly jedinečnou konfiguraci; nejsou to znaky, určené k popisu tváře kultury v její totalitě. Příznivci *Weltanschauungu* budou nespokojeni; trvám na tom, že popis, jež jsem zahájil, není stejného typu, jako ten jejich. To, co by pro ně bylo mezerou, zapomněním, omylem, je pro mne záměrným a metodickým vyloučením.

Lze však také říci: konfrontoval jste všeobecnou gramatiku s historií přírody a s analýzou bohatství. Proč ale ne s historií, tak jak byla provozována v celé této epoše, s biblickou kritikou, s rétorikou, s teorií výtvarného umění? Neodkryl byste potom zcela jiné pole interpozitivity? Jaká privilegia má tedy pole, jež jste popsal? Žádná; je pouze jedním z popsatelných souborů; pokud bychom se ve skutečnosti chopili všeobecné gramatiky a pokusili se definovat její vztahy k historickým disciplínám a k textové kritice, zcela jistě bychom zjistili, že se zde rýsuje zcela jiný systém vztahů; a popis by odhalil interdiskursivní síť, která se s onou první sítí nekryje, ale v některých jejích bodech ji kříží. Podobně by taxonomie naturalistů mohla být konfrontována nikoli již s gramatikou či ekonomikou, nýbrž s fyziologií a patologií: i zde by se začaly ukazovat nové interpozitivity (srovnáním taxonomicko-gramaticko-ekonomických vztahů

analyzovaných ve *Slovech a věcech* a taxonomicko-patologických vztahů studovaných ve *Zrození kliniky*). Počet těchto sítí tedy není předem definován; jedině přezkoušení analýzou může potvrdit, zda existují a které z nich existují (to jest, které z nich lze popisovat). Navíc nepatří každá diskursivní formace pouze (přinejmenším nikoli nutně) k jedinému systému; vstupuje současně do několika polí vztahů, kde nezaujímá totéž místo a nevykonává stejnou funkci (vztahy taxonomicko-patologické nejsou izomorfní se vztahy taxonomicko-gramatickými; vztahy mezi gramatikou a analýzou bohatství nejsou izomorfní se vztahy gramatiky a exegeze).

Horizontem archeologie tak není *nějaká* věda, *nějaká* racionalita, *nějaká* mentalita, *nějaká* kultura; je jím propletení interpozitivit, jejichž hranice a body překřížení nemohou být fixovány naráz. Archeologie je srovnávací analýza, jež nemá v úmyslu redukovat rozmanitost diskursů a načrtnout jednotku, která by je totalizovala, nýbrž obnovit jejich rozmanitost v různých figurách. Archeologické srovnávání nemá unifikující, ale rozmnožující účinek.

2. Konfrontujeme-li všeobecnou gramatiku, historii přírody a analýzu bohatství v 17. a 18. století, mohli bychom se ptát, jaké ideje byly společné v této epoše lingvistům, přírodovědcům a ekonomickým teoretikům; mohli bychom se ptát, jaké implicitní postuláty navzdory diverzitě svých teorií společně předpokládali, jakými obecnými principy se, třebaže mlčky, řídili; mohli bychom se ptát, jaký vliv na taxonomii

měla analýza jazyka, či jakou roli hrála idea uspořádané přírody v teorii bohatství; rovněž bychom mohli studovat vzájemné rozptýlení těchto různých typů diskursu, prestiž, přiznávanou každému z nich, jejich ohodnocení podle stáří (či naopak podle toho, že jsou nedávného data) a podle míry přesnosti, komunikační kanály a způsoby, jimiž se uskutečňovala výměna informací; a konečně bychom se také mohli stejně jako ve zcela tradičních analýzách ptát, do jaké míry přenesl Rousseau do své analýzy jazyků a jejich původu své znalosti a svou zkušenost botanika; jaké společné kategorie aplikoval Turgot v analýze peněz a v teorii řeči a etymologie; jak byla idea univerzálního, umělého a dokonalého jazyka upravena a použita klasifikátory jako Linné či Adanson. Jistě, všechny tyto otázky by byly legitimní (přínejmenším některé z nich. . .). Ale ani jedny, ani druhé nejsou na rovině archeologie podstatné.

Archeologie chce především osvobodit — ve specifčnosti a v odstupu, jež si udržují různé diskursivní formace — hru analogií a diferencí, tak jak se ukazují na rovině pravidel formování. To zahrnuje pět oddělených úkolů:

a) Ukázat, jak mohou být zcela odlišné diskursivní prvky formovány na základě analogických pravidel (pojmy všeobecné gramatiky jako sloveso, podmět, doplněk či kořen jsou formovány na základě stejných dispozičních pole vypovídání — teorie atribuce, artikulače, označování, derivace —, jako zcela odlišné, radikálně heterogenní pojmy přírodních dějin a ekonomie); ukázat mezi různými formacemi *archeologické izomorfiemy*.

b) Ukázat, do jaké míry se tato pravidla aplikují či neaplikují stejným způsobem, do jaké míry se spojují či nespojují ve stejném pořadí, šíří se nebo nešíří podle stejného modelu v odlišných typech diskursu (všeobecná gramatika propojila navzájem a v tomto pořadí teorii atribuce, artikulače, označování a derivace; přírodní historie a analýza bohatství seskupily první dvě a poslední dvě, ale každou z nich spojily v opačném pořadí): definovat *archeologický model* každé formace.

c) Ukázat, jak naprosto odlišné pojmy (jako pojmy hodnoty a druhového charakteru a pojmy ceny a rodového charakteru) zaujímají ve větvení svých systémů pozitivivity — které jsou proto vybaveny *archeologickou izotopií* — analogické pozice, zatímco jejich oblast aplikace, jejich stupeň formalizace a obzvlášť jejich historická geneze jsou si ve skutečnosti navzájem cizí.

d) Ukázat naopak, jak jeden a tentýž pojem (případně dokonce označovaný stejným slovem) může zahrnovat dva archeologicky odlišné prvky (pojem původu a pojem evoluce nemají ani stejnou roli, ani stejné místo, ani stejný způsob formování v systému pozitivivity všeobecné gramatiky a v systému historie přírody); ukázat *archeologické neshody*.

e) Nakonec ukázat, jak se mohou mezi pozitivitami ustavovat vztahy subordinace či komplementarity (ve vztahu mezi analýzou bohatství a analýzou druhů hraje popis řeči po celé klasické období dominantní roli do té míry, v jaké je teorie znaků institucí, jež zdvojuje, označuje a reprezentuje samotnou reprezentaci): ustavit *archeologické korelace*.

Žádný z těchto popisů se neopírá o přiřazování vlivů, proměn, informačních přenosů, komunikace. Ne snad že by šlo o to, popít jejich existenci, či odmítnout, že by mohly být někdy předmětem popisu. Spíš šlo o to, zaujmout vůči nim jistou míru odstupu, posunout rovinu útoku analýzy, zaměřit se na to,

co je umožňuje; vyznačit body, v nichž mohlo dojít k projekci jednoho pojmu na druhý, fixovat izomorfismy, jež dovolily přenos metod či technik, předvést blízkosti, symetrie či analogie, jež umožnily generalizace; zkrátka popsat pole vektorů a diferenciální receptivity (propustné či nepropustné), které bylo podmínkou historické možnosti soustavy výměn. Konfigurace interpozitivity není skupina příbuzných disciplín; není to ani pouhý pozorovatelný fenomén podobnosti; není to jen globální vztah několika diskursů k tomu či onomu jinému diskursu; je to zákon jejich komunikace. Neznamená to: protože Rousseau a s ním i ostatní uvažovali postupně o uspořádání druhů a o původu jazyka, byly navázány vztahy mezi taxonomií a gramatikou a docházelo mezi nimi k výměnám; protože po Lawovi a Petytm chtěl Turgot pojednat peníze jako znak, sblížily se ekonomie a teorie jazyka a jejich dějiny nesou dosud znaky těchto pokusů. Znamená to spíš — tedy přinejmenším pokud se snažíme o archeologický popis —, že vzájemné uspořádání těchto tří pozitivit bylo takové, že na rovině prací, autorů, individuálních existencí, projektů a pokusů lze nalézt takové výměny.

3. Archeologie též ukazuje vztahy mezi diskursivními formacemi a nediskursivními oblastmi (institucemi, politickými událostmi, ekonomickými praktikami a procesy). Tato porovnání nemají za cíl odkrýt velké kulturní kontinuity či izolovat mechanismy kauzality. Před souborem faktů vypovídání archeologie ne-

hledá, co jej mohlo motivovat (to by bylo zkoumání kontextů formulací); nesnaží se ani zjistit, co vyjadřují (to je úkolem hermeneutiky); pokouší se určit, jak mohou být pravidla formování, jimž se podřizují — a která charakterizují pozitivitu, k níž patří —, spojena s nediskursivními systémy: pokouší se definovat specifické formy artikulace.

Vezměme jako příklad klinickou medicínu, jejíž ustavení v 18. století proběhlo současně s mnoha politickými událostmi, ekonomickými fenomény a institucionálními změnami. Mezi těmito fakty a organizací nemocniční medicíny lze snadno, přinejmenším intuitivně, vytušit jisté souvislosti. Ale jak je analyzovat? Symbolická analýza by v organizaci klinické medicíny a v historických procesech, jež ji doprovázely, viděla dvě současná vyjádření, která se vzájemně reflektují a symbolizují, slouží si navzájem jako zrcadlo a jejich významy jsou zachyceny v nekonečné hře odkazů: dvě vyjádření, jež nevyjadřují nic jiného než formu, kterou mají společnou. Tak by lékařské myšlenky organické spolupráce, funkční soudržnosti, tkáňové komunikace — a odmítnutí principu klasifikace nemocí ve prospěch analýzy tělesných interakcí — odpovídaly (aby je reflektovala, ale také aby v nich byla reflektována) politické praxi, jež pod ještě feudálními stratifikacemi, pod vztahy funkčního typu a pod projevy ekonomické solidarity odhaluje společnost, jejíž závislosti a vzájemnosti byly v kolektivní formě zajišťovány analogonem života. Kauzální analýza by na druhé straně spočívala ve zkoumání, do jaké míry mohly politické změny či ekonomické pro-

cesy určovat myšlení vědců — horizont a směr jejich zájmu, jejich hodnotový systém, jejich způsob vnímání věcí, styl jejich racionality; a tak v době, kdy industriální kapitalismus začal registrovat své potřeby pracovní síly, získala nemoc sociální rozměr: udržování zdraví, léčba, veřejná pomoc chudým nemocným, výzkum patogenních případů a ohnisek se staly kolektivním závazkem, jež zčásti vzal stát na sebe a zčásti dohlížel na jeho plnění. Odtud vyplývá zhodnocení lidského těla jako pracovního nástroje, péče o racionalizaci medicíny podle modelu ostatních věd, snahy o udržení zdravotní úrovně populace, pozornost věnovaná terapii, podporování jejich účinků, registrování dlouhodobých jevů.

Archeologie situuje svou analýzu na jinou rovinu: fenomény vyjádření, reflexe a symbolizace jsou pro ni pouhými účinky všeobecného čtení, hledajícího formální analogie či překlady smyslu; kauzální vztahy pak mohou být stanoveny pouze na rovině kontextu nebo situace a jejich účinku na mluvící subjekt; jedny i druhé mohou být vyznačeny teprve poté, co byly definovány pozitivivity, v nichž se objevují, a pravidla, podle kterých se tyto pozitivivity formují. Pole vztahů, jež charakterizuje diskursivní formaci, je místem, v němž mohou být symbolizace a jejich účinky vnímány, situovány a určeny. Jestliže archeologie přibližuje diskurs medicíny k určitému počtu praktik, děje se tak proto, aby odhalila mnohem méně „bezprostřední“ vztahy než vyjádření, avšak mnohem přímější než vztahy kauzality, zprostředkované vědo-

mím mluvících subjektů. Chce ukázat nikoli jak politická praxe určovala smysl a formu diskursu medicíny, nýbrž jak a z jakého titulu je součástí podmínek vytvoření, vložení a fungování. Tento vztah může být určen na několika rovinách. Nejdříve k rovině rozdělení a určení předmětu medicíny: nebyla to jistě politická praxe, co od začátku 19. století předkládalo medicíně nové předměty jako poškození tkáně či anatomicko-fyziologické korelace; otevírala však nová pole pro vyznačení předmětů medicíny (tato pole byla tvořena administrativně ohraničenou a střeženou masou populace, posuzovanou podle jistých norem života a zdraví, analyzovanou podle forem dokumentární a statistické registrace; rovněž byla tvořena velkými lidovými armádami revolučního a napoleonského období, s jejich specifickou formou lékařské kontroly; dále je tvořily instituce nemocniční péče, jež byly definovány na konci 18. a na začátku 19. století jako funkce ekonomických potřeb doby a reciproční pozice společenských tříd). Tento vztah politické praxe a diskursu medicíny lze také pozorovat na postavení lékaře, jež získává nikoli pouze privilegovaný, ale téměř exkluzivní přístup k tomuto diskursu ve formě institucionálního vztahu, jaký může lékař mít ke svému nemocničnímu či soukromému pacientovi, a ve způsobech vyučování a šíření, jež jsou pro toto vědění autorizovány či předepsány. A konečně lze tento vztah také uchopit ve funkci, která je přisouzena diskursu medicíny, či v roli, která je od něj vyžadována, pokud jde o to, posuzovat jedince, provádět administrativní rozhodnutí, prosazovat ve spo-

lečnosti normy, skrývat je — aby byly „rozpuštěny“ či zamaskovány — za konflikty jiného řádu, předkládat přirozené modely pro analýzy společnosti a praktik, které se jí týkají. Účelem tedy není ukázat, jak politická praxe dané společnosti utvářela či měnila medicínské pojmy a teoretickou strukturu patologie, nýbrž jak je diskurs medicíny jako praxe týkající se jistého pole předmětů, nacházející se v rukou několika statutárně pověřených jedinců a koneckonců jako nositel některých společenských funkcí artikulován v praktických, jež jsou vůči němu vnější a samy nejsou diskursivní povahy.

Jestliže archeologie v této analýze odkládá stranou téma výrazu a reflexe, jestliže odmítá vidět v diskursu povrch symbolické projekce událostí či procesů situovaných někde jinde, pak nikoli proto, aby odhalila kauzální zřetězení, které by mohlo být krok za krokem popsáno a které by umožnilo uvést do vztahu objev a událost či pojem a sociální strukturu. Jestliže však na druhé straně odkládá takovou kauzální analýzu, jestliže se chce vyhnout nutnému zprostředkování promlouvajícím subjektem, pak ne aby zajistila suverénní a osamocenou nezávislost diskursu, nýbrž aby odkryla oblast existence a fungování diskursivní praxe. Jinými slovy, archeologický popis diskursů se rozvíjí v dimenzi obecné historie; snaží se odhalit celou tu oblast institucí, ekonomických procesů, společenských vztahů, podle nichž lze článkovat diskursivní formaci; pokouší se ukázat, že autonomie a specifičnost diskursu mu ještě neposkytují

statut čisté ideality a naprosté historické nezávislosti; chce osvětlit tuto jedinečnou rovinu, na níž může historie poskytnout prostor definovaným typům diskursu, jež mají svůj vlastní typ historičnosti a jsou ve vztahu s celým souborem různých jiných historičností.

5. ZMĚNA A TRANSFORMACE

Co nyní můžeme říci o archeologickém popisu změny? V rámci tradičních dějin idejí bychom mohli vytvořit tolik kritických teorií, kolik bychom chtěli či dokázali: přinejmenším si tyto dějiny berou za své hlavní téma jevy následnosti a časového zřetězení, analyzují je podle schémat evoluce, a popisují tak rozvinuté diskursy v dějinách. U archeologie se naopak zdá, že se zabývá historií jen proto, aby ji zmrazila. Na jedné straně opomíjí při popisu diskursivních formací časové řady, jež se zde mohou manifestovat; hledá obecná pravidla, která platí uniformně a stejným způsobem ve všech bodech času: nevnučuje tak možná pomalému a nepostřehnutelnému vývoji omezující figuru synchronie? Neplatí v tomto „světě idejí“, který je sám o sobě tak vratký, v němž i ty zdánlivě nejstabilnější figury zanikají tak rychle, kde naopak vzniká tolik nepravidelností, jež získají později definitivní postavení, kde budoucnost vždy anticipuje sebe samu, zatímco minulost se neustále přesouvá, za jistý druh nehybného myšlení? A když se na druhé straně archeologie uchyluje k chronologii, zdá se, že jediné proto, aby na hranicích pozitivit fixovala dva výrazné body: moment jejich zrodu a moment

jejich zničení, jako kdyby trvání bylo užitečné jen k určení tohoto primitivního kalendáře, avšak v celém průběhu analýzy samotné zůstávalo elidováno; jako kdyby čas existoval pouze v prázdném okamžiku zlomu, v bílé a paradoxně nečasové trhlině, kdy je náhle jedna formace nahrazena druhou. Ať už existuje jako synchronie pozitivit, nebo jako okamžitost substitucí, čas se vytrácí a s ním mizí i možnost historického popisu. Diskurs je vytržen ze zákona dění a ustavuje se v nespojitě nečasovosti. Znehybňuje se ve fragmentech: v nejistých střepinách věčnosti. S tím se však dá sotva něco dělat: několik po sobě jdoucích věčností, hra stálých obrazů, jež se samy vytrácejí, nevytváří ani pohyb, ani čas, ani dějiny.

Na tyto věci je však třeba podívat se trochu zblízka.

A.

Nejprve zřejmá synchronie diskursivních formací. Jedno je jisté: jejich pravidla budou těžko uložena v každé z výpovědí, v důsledku toho patrně nepůsobí v každé výpovědi a nedochází pokaždé k jejich modifikaci; v činnosti je lze nalézt ve výpovědích či skupinách výpovědí značně rozptýlených v čase. Viděli jsme například, že různé objekty historie přírody podléhaly stejným pravidlům formování v průběhu téměř celého století — od Tourneforta po Jussieua; viděli jsme, že teorie atribuce je stejná a hraje tutéž roli u Lancelota, Condillaca i Destutt de Tracyho. Viděli jsme navíc, že pořadí výpovědí podle archeologické derivace nereprodukovalo nutně pořadí následnosti

v čase: u Beauzéa nacházíme výpovědi, které z hlediska archeologie předcházejí ty, s nimiž se potkáme v *Gramatice* Port-Royalu. V takové analýze tedy dochází k pozastavení *časových posloupností* — přesněji řečeno kalendáře formulací. Ovšem toto pozastavení slouží právě k tomu, aby se objevily vztahy, jež charakterizují temporalitu diskursivních formací a článkují je v řadách, jejichž křížení nijak nebrání analýze.

a) Archeologie definuje pravidla formování souboru výpovědí. Ukazuje tím, jak se může stát následnost událostí ve stejném pořadí, v jakém se prezentuje, objektem diskursu, jak může být zaznamenávána, popisována, vykládána, zpracována v pojmech a jak může poskytnout příležitost pro teoretický výběr. Archeologie analyzuje stupeň a formu propustnosti diskursu: poskytuje princip jeho artikulace v řetězci následujících událostí; definuje operátory, kterými se události přepisují do výpovědí. Nezabývá se například vztahem mezi analýzou bohatství a velkými peněžními fluktuacemi v 17. a na počátku 18. století; snaží se ukázat, co mohlo být v těchto krizích vzato jako objekt diskursu, jak by v něm mohly být tyto krize konceptualizovány, jak zde mohly zájmy, které se během těchto procesů střetávaly, rozvíjet své strategie. Nebo opět, archeologie nepředpokládá, že cholera v roce 1832 byla pro medicínu událostí: ukazuje, jak klinický diskurs uplatňoval pravidla, jež umožnila reorganizaci celé oblasti objektů medicíny, jak mohl použít celý soubor metod zapisování a záznamu, jak mohl odmítnout pojem zápalu a definitivně zlikvidovat starý teoretický problém horeček. Archeologie nepopírá možnost nových výpovědí ve vztahu k „externím“ událostem. Jejím úkolem je ukázat, za jakých podmínek mezi nimi může taková korelace existovat a v čem přesně spočívá (jaké jsou její hranice, forma, kód, zákon možnosti). Neuniká před touto mobilitou diskursů, jež s nimi hýbe v rytmu událostí; snaží se uvolnit rovinu, na níž se uvádí do pohybu —

a kterou bychom mohli nazvat rovinou *zařazení* událostí. (Zařazení, jež je specifické pro každou diskursivní formaci a jež například v analýze bohatství a v politické ekonomii, ve staré medicíně „konstitucí“ a v moderní epidemiologii nemá stejná pravidla, stejné operátory, ani stejnou citlivost.)

b) Všechna tato pravidla formování, která archeologie přisuzuje nějaké pozitivě, navíc nemají stejně obecnou platnost: některá jsou speciálnější a vyvozená z ostatních. Tato subordinace může být pouze hierarchická, ale může také nést časový vektor. Tak spolu ve všeobecné gramatice navzájem souvisí teorie slovesa-přísudku a jména-artikulace: a druhá je odvozena z první, aniž by však mezi nimi bylo možné určit pořádek následnosti (jiný než deduktivní či rétorický, který byl zvolen pro jejich předvedení). Naproti tomu se analýza doplňku či zkoumání kořenů mohly objevit (či znovuobjevit) pouze tehdy, když se rozvíjela analýza atributivní věty či pojmu jména jako analytického znaku reprezentace. Jiný příklad: v klasické epoše je princip kontinuity bytostí zahrnut v klasifikaci druhů podle strukturálních charakteristik; a v tomto smyslu jsou synchronní; naproti tomu teprve tehdy, když je vytvořena tato klasifikace, je možné tuto přerušit a tyto nedostatečnosti interpretovat v kategoriích historie přírody, země a druhů. Jinými slovy, archeologické rozvětvení pravidel formování není jednotvárně simultánní síť: existují tu vztahy, křížovky, derivace, jež jsou časově neutrální; existují tu jiné, jež implikují určitou časově podmíněnou orientaci. Archeologie tak jako svůj model nepřijímá ani čistě logické schéma současnosti, ani lineární následnost událostí; snaží se však ukázat, jak se nutně následné vztahy protínají se vztahy, jež takové nejsou. V důsledku toho nevěří, že systém pozitivit je synchronní figurou, již lze vnímat jen tak, že přitom celek diachronního procesu uzavorkujeme. Aniž by byla lhostejná k následnosti, vyznačuje archeologie *časové vektory derivace*.

Archeologie nechce chápat jako současné to, co je dáno jako následující; nesnaží se zmrazit čas a nahradit jeho proud událostí vzájemnými vztahy, jež kreslí nehybnou figuru. To, co odkládá stranou, je téma následnosti jako něčeho absolutního: jako prvotního a nerozlučitelného propojení, jemuž by byl diskurs podřízen díky svému zákonu konečnosti; to je také téma existence jediné formy a jediné roviny následnosti v diskursu. Tato témata nahrazuje archeologie analýzou, která odkrývá zároveň různé formy následnosti, jež se v diskursu překrývají (a formami tu nelze rozumět pouze rytmy či příčiny, nýbrž i řady jako takové), a způsob, jakým jsou takto specifikované následnosti artikulovány. Místo abychom sledovali linii původního kalendáře, vzhledem k níž se ustavila chronologie následných či současných událostí, chronologie krátkých či trvalých procesů, okamžikových či stálých jevů, snažíme se ukázat, jak může existovat následnost a na jakých různých rovinách můžeme nalézt odlišné následnosti. Abychom ustavili archeologickou historii diskursu, musíme se odpoutat od dvou modelů, jež nepochybně dlouhou dobu prosazovaly svůj obraz: lineární model promluvy (a přinejmenším zčásti i psaní), v němž všechny události postupně následují, bez účinků shody či překrývání; a model proudu vědomí, jehož přítomnost sama sobě uniká v otevřenosti budoucnosti a v retenci minulosti. Ať už je to jakkoliv paradoxní, diskursivní formace nemají stejný model historičnosti jako pohyb vědomí či linearita jazyka. Diskurs, přinejmenším takový, jaký analyzuje archeologie, to jest na rovině jeho poziti-

vity, není vědomí, umisťující svůj projekt do formy, jež je řeči vnější; není to jazyk plus subjekt, který jím promlouvá. Je to praxe, která má své vlastní formy propojení a následnosti.

B.

Archeologie mluví o řezech, zlomech, dírách, o zcela nových formách pozitivitu a o náhlých přerozděleních mnohem ochotněji než historie idejí. Zabývat se historií politické ekonomie podle tradice znamená hledat vše, co předcházelo Ricarda, vše, co mohlo předznamenat jeho analýzy, jejich metody a základní pojmy, vše, co zvýšilo pravděpodobnost jeho objevů; zabývat se historií srovnávací gramatiky znamená nalézt stopu — daleko před Boppem a Raskem — předběžných výzkumů blízkosti a příbuznosti jazyků, určit jaký mohl mít Anquetil-Duperron podíl na konstituování indoevropského prostoru; znamená to najít první porovnání konjugací v latině a v sanskrtu, provedené v roce 1769; znamená to vrátit se v případě nutnosti až k Harrisovi či Ramusovi. Archeologie postupuje opačně: usiluje spíš o rozpletení všech těch nitěk, které jí nachystala trpělivost historiků; zmnožuje difference, směšuje linie komunikace a snaží učinit přechody od jednoho k druhému obtížnější; nepokouší se ukázat, že fyziokratická analýza výroby připravila půdu pro analýzu Ricardovu; nepovažuje tvrzení, že Cœurdoux byl předstupněm Boppa, za podstatné pro své vlastní analýzy.

Čemu odpovídá toto trvání na diskontinuitách? Po pravdě řečeno je paradoxní pouze ve vztahu ke zvyku těchto historiků. Právě tento zvyk — se svou starostí o spojitost, o přechody, o anticipace, o předběžné náčrty — velmi často rozehrává paradox. Od Daubentona ke Cuvierovi, od Anquetila k Bopponi, od Graslina, Turgota či Forbonnaisse k Ricardovi — navzdory tomu, že je to chronologicky tak omezené rozpětí — existuje nespočetně diferencí, a to velmi rozdílné povahy: některé jsou lokalizované, jiné jsou obecné; jedny se opírají o metody, druhé o pojmy; jednou jde o oblast objektů, jindy o celý nástroj lingvistiky. Ještě názornější příklad lze uvést z medicíny: během jedné čtvrtiny století, mezi roky 1790 a 1815 se diskurs medicíny proměnil mnohem hlouběji než od 17. století, nepochybně víc než od středověku a možná až od medicíny antického Řecka: změna, která vedla k objevení se nových objektů (organická poškození, hluboká ložiska, tkáňové změny, cesty a formy šíření mezi organismy, anatomicko-klinické znaky a vztahy), technik pozorování, detekce patologického ložiska, vedení záznamů; jiné rozčlenění vnímání a téměř úplně nový slovník popisu; hry pojmů a dosud neznámé nosografické distribuce (někdy stoleté, jindy tisícileté kategorie jako horečka či konstituce zmizely a nemoci pravděpodobně stejně staré jako svět — tuberkulóza například — byly konečně izolovány a pojmenovány). Tvrzení, že archeologie šla tyto difference nahodile vymýšlí, nechme proto těm, kteří nedopatřením nikdy neotevřeli *Filosofickou nosografii* či *Pojednání o membránách*. Archeologie se

pouze snaží brát tyto difference vážně: rozmotat jejich spleť, určit, jak se rozmisťují, jak se navzájem implikují, řídí, ovládají, do jakých různých kategorií patří; zkrátka popsat tyto difference a spolu s tím mezi nimi ustavit systém diferencí. Existuje-li tu archeologický paradox, nespočívá v tom, že by archeologie zmnožovala difference, nýbrž v tom, že je odmítá redukovat, přičemž převrací obvyklé hodnoty. Pro dějiny idejí je difference, tak jak se jim jeví, chybou nebo léčkou; moudrost analýzy spočívá v tom, že místo aby se jí nechala zastavit, snaží se ji rozpustit: hledá pod ní diferencí menší, a pod ní další, ještě omezenější, a pokračuje tak až k ideální limitě, již by byla ne-difference dokonalé spojitosti. Archeologie si naopak bere za objekt popisu to, co je obvykle považováno za překážku: jejím projektem není stát nad diferencemi, nýbrž analyzovat je, říci, v čem přesně spočívají a *diferenciovat* je. Jak tato diferenciací pracuje?

1. Místo aby považovala diskurs pouze za řadu homogenních událostí (individuálních formulací), odlišuje archeologie v samotné hutnosti diskursu několik rovin možných událostí: rovinu výpovědí jako takových v jejich jedinečném vynoření; rovinu objevování se objektů, typů vypovídání, pojmů, strategických voleb (či transformací, které ovlivňují to, co již existuje); rovinu derivací nových pravidel formování na základě pravidel, která jsou již platná — vždy však v prostředí jedné a téže pozitivivity; a nakonec čtvrtá rovina, na níž se skutečňuje nahrazení jedné diskursivní formace druhou (nebo čisté a jednoduché objevení se a zmizení nějaké pozitivivity). Tyto události, jež jsou zdaleka nejzávažnější, jsou pro archeologii ty nejdůležitější: v každém případě je může odhalit jediné archeologie. Nejsou to však jediné objekty jejího popisu; byla by chyba domnívat se, že

imperativně řídí všechny ostatní objekty a že zavádějí i na ostatních rovinách, jež lze rozeznat, analogické a simultánní zlomy. Všechny události, k nimž dochází v hutnosti diskursu, nejsou vertikálně seřazeny. Jisté, objevení se diskursivní formace je často doprovázeno rozsáhlým obnovením objektů, forem vypovídání, pojmů a strategií (princip, který však není vůbec univerzální: všeobecná gramatika se ustavila v 17. století, aniž by došlo k nějakým výrazným změnám v gramatické tradici); nelze však stanovit určitý pojem či zvláštní objekt, který náhle manifestoval svou přítomnost. Takovou událost pak nelze popisovat podle kategorií, jež mohou vyhovovat vynořování formulace, či objevení se nového slova. Této události je zbytečné klást otázky typu: „Kdo je její autor? Kdo mluví? Za jakých okolností a z nítra jakého kontextu? Jakými je veden intencemi a jaký projekt jimi sleduje?“. Objevení se nové pozitivivity není signalizováno novou větou — nečekanou, překvapivou, logicky nepředvídatelnou, stylisticky odchylnou —, jež by byla vložena v nějakém textu a oznamovala buď začátek nové kapitoly či nástup nového mluvčího. Je to událost zcela odlišného typu.

2. Pro analýzu takových událostí nestačí konstatovat modifikace a uvádět je ihned do vztahu buď s teologickým a estetickým modelem stvoření (s jeho transcendencí, s celou hrou jeho původností a objevů), nebo s psychologickým modelem uvědomování (s jeho předběžnými nejasnostmi, anticipacemi, výhodnými podmínkami, s jeho schopnostmi restrukturační), nebo také biologickým modelem evoluce. Je třeba přesně definovat, v čem tyto modifikace spočívají: to znamená nahradit neurčitý odkaz na *změnu* — všeobecnou nádobu, plnou všech událostí a zároveň abstraktní princip jejich následnosti — analýzou *transformací*. Zmizení jedné pozitivivity a objevení se druhé zahrnuje několik typů transformací. Postupujeme-li od těch nejjedinečnějších k těm nejobecnějším, můžeme a musíme popsat: jak se transformovaly různé prvky jednoho systému formování (jaké byly například variace míry nezaměstnanosti a požadavků pra-

covní síly, jaká politická rozhodnutí se týkala cechů a univerzity, jaké byly nové potřeby a nové možnosti chudinské péče na konci 18. století — prvky, jež všechny vstupovaly do systému formování klinické medicíny); jak se transformovaly vztahy, charakteristické pro nějaký systém formování (jak byl například v polovině 18. století modifikován vztah mezi polem vnímání, lingvistickým kódem, instrumentálním zprostředkováním a informací, která byla uvedena diskursem o živých bytostech, což vedlo k definování vlastních objektů historie přírody); jak se transformovaly vztahy mezi různými pravidly formování (jak například biologie modifikovala řád a závislost, jež přírodní historie ustavila mezi teorií charakterizace a analýzou časových derivací); a konečně, jak se transformovaly vztahy mezi různými pozitivitami (jak vztahy mezi filologií, biologii a ekonomikou modifikovaly vztahy mezi gramatikou, historií přírody a analýzou bohatství; jak se rozložila interdiskursivní konfigurace, již načrtly privilegované vztahy mezi těmito třemi disciplínami; jak se proměnily jejich vzájemné vztahy s matematikou a filosofií; jak se objevilo místo pro jiné diskursivní formace a speciálně pro interpozitivitu, jež přijala jméno společenské vědy). Spíš než dovolávat se vitální síly změny (jako by to byl její vlastní princip), spíš než hledat její příčiny (jako by neexistovalo nic jiného než čistý a jednoduchý účinek) snaží se archeologie stanovit systém transformací, v nichž „změna“ spočívá; snaží se rozpracovat tento prázdný a abstraktní pojem, aby mu poskytla analyzovatelné postavení transformace. Lze pochopit, že jistí myslitelé, úzce spjatí se všemi těmito starými metaforami, pod nimiž si po jeden a půl století představovali historii (pohyb, tok, evoluce), zde spatřují jen negaci historie a neuvážené přitakání diskontinuitě; ve skutečnosti nemohou přijmout očistění změny od všech těchto nahodilých modelů, odstranění jak jejího primátu univerzálního zákona, tak jejího statutu všeobecného účinku, a její nahrazení analýzou rozmanitých transformací.

3. Tvrdit, že diskursivní formace nahrazují jedna druhou, znamená tvrdit, že se v nějakém textu vynořuje celý svět absolutně nových objektů, výpovědí, pojmů, teoretických voleb, svět celkově vybavený a dokonale organizovaný, a že jej tento text uvádí jednou provždy na jeho místo; říkáme tím, že došlo k obecné transformaci vztahů, jež však neproměnila nutně všechny prvky; říkáme tím, že výpovědi podléhají novým pravidlům formování, nikoli že všechny objekty či pojmy, všechny výpovědi či všechny teoretické volby zmizí. Na základě těchto nových pravidel lze naopak popsat a analyzovat jevy spojitosti, návratu a opakování: ve skutečnosti nesmíme zapomenout, že pravidlo formování není ani určením objektu, ani charakterizací typu výpovědi, ani formou či obsahem pojmu, nýbrž principem jejich rozmnožení a rozptýlení. Jeden z těchto prvků — či několik z nich — může zůstat identický (zachovávat stejné oddělení, stejné rysy, stejné struktury), a přece náležet různým systémům rozptýlení a záviset na různých zákonech formování. Můžeme tu tedy nalézt jevy jako například: prvky, které přetrvávají v několika oddělených pozitivitách ve stejné formě a se stejným obsahem, avšak jejich formace jsou různorodé (například oběh peněz je objektem nejprve v analýze bohatství, a pak také v politické ekonomii; pojem charakteru nejprve v historii přírody, a poté v biologii); prvky, které se v jedné diskursivní formaci konstituují, modifikují, organizují a které konečně stabilizovaně figurují v jiné formaci (například pojem reflex, který, jak ukázal G. Canguilhem, se formoval v klasické vědě od Willyse k Prochaskovi, a poté vstoupil do moderní fyziologie); prvky, které se objevily později, jako konečná derivace diskursivní formace, a které zaujmou privilegované místo v pozdější formaci (například pojem organismu, který se v přírodní historii objevil na konci 18. století jako výsledek celého taxonomického úsilí o charakterizaci a který se stal hlavním pojmem biologie v Cuvierově epoše; nebo pojem ohniska poranění, který uvedl Morgagni a který se stal jedním z klíčových pojmů klinické medicíny); prvky, které se znovu objevují po obdobích zastara-

losti, zapomnění, či dokonce znehodnocení (například návrat fixismu linnéovského typu u biologů jako byl Cuvier; nebo reaktivace zastaralé ideje původního jazyka v 18. století). Problémem archeologie není popírat tyto jevy, ani snažit se oslabit jejich význam, nýbrž naopak stanovit jejich měřítka a pokusit se je v jejich rámci zachytit: jak je možné, že existují právě tyto setrvačnosti či tato opakování, tyto rozsáhlé spojitosti či křivky, jež překlenují čas? Archeologie nepovažuje spojitě za prvotní a konečnou danost, která musí vysvětlovat vše ostatní; naopak — stejné, opakující se a nepřetržitě nepokládá za menší problém než třeba zlomy; identické a spojitě pro ni nejsou tím, co má být výsledkem analýzy; vyskytují se v elementu diskursivní praxe; také ony jsou řízeny pravidly formování pozitivit; aniž by manifestovaly tu fundamentální a uklidňující netečnost, k níž s oblibou odkazujeme ve vztahu ke změně, jsou samy aktivně, pravidelně formovány. A těm, kdo by archeologii chtěli vytykat privilegovanost analýzy diskontinuity, vstěm těm agorafobům historie a času, všem těm, kdo zaměňují zlom za iracionalitu, odpovídám: „Právě tím, jak spojitě používáte, je sami devalvujete. Zacházíte s ním jako s podpůrným prvkem, k němuž se vše ostatní musí vztahovat; to vy z něj děláte první zákon, základní tíži každé diskursivní praxe; přáli byste si, aby se analyzovala každá modifikace v poli této nehybnosti, stejně jako se analyzuje každý pohyb v gravitačním poli. Tento statut mu však poskytnete jen tím, že je neutralizujete a vytlačujete je k vnějším hranicím času, směrem k jeho původní pasivitě. Archeologie navrhuje převrátit toto uspořádání, či spíš (neboť nejde přisoudit nespojitému roli, až dosud patřící spojitému) nechat hrát nespojitě a spojitě proti sobě: ukázat, že spojitě se formuje za stejných podmínek a podle stejných pravidel jako rozptýlení; a že vstupuje — o nic více či méně než diference, objevy, novinky či odchylky — do pole diskursivní praxe.“

4. Objevení se a zmizení pozitivit, hra substitucí, kterou otevírají, netvoří homogenní proces, jenž by se odvíjel všude stejným

způsobem. Nevěřme tomu, že zlom je druhem velké obecné odchylky, jíž by byly současně podřízeny všechny diskursivní formace; zlom není mrtvá doba, nerozlišitelný čas, vsunutý — i kdyby šlo jen o okamžik — mezi dvě manifestní fáze; není to lapsus, jenž nemá trvání, který by odděloval dvě epochy a rozvíjel na jedné i druhé straně trhliny dva heterogenní časy; je to vždy diskontinuita mezi určitými pozitivitami, specifikovaná jistým počtem rozlišených transformací. Takže analýza archeologických řezů má za úkol mezi tolika různými modifikacemi ustavit analogie a difference, hierarchie, komplementarity, shody a posuny: zkrátka, popsat rozptýlení samotných diskontinuit.

Myšlenka jednoho a téhož řezu, jenž v jednom kroku a v jediném, stanoveném okamžiku rozdělí všechny diskursivní formace, jenž je přeruší jediným pohybem a znovu je utvoří podle stejných pravidel — tato idea je neudržitelná. Současnost několika transformací neznamena jejich přesnou chronologickou koincidence: každá transformace může mít svůj zvláštní příznak časové „viskozity“. Historie přírody, všeobecná gramatika a analýza bohatství se utvářely analogickým způsobem a všechny tři vznikaly během 17. století; systém formování analýzy bohatství však byl svázán s velkým množstvím podmínek a nediskursivních praxí (oběh zboží, měnové manipulace a jejich účinky, systém ochrany obchodu a manufaktur, výkyvy v množství kovového oběživa): odtud tedy pomalé tempo procesu, který trval více než jedno století (od Grammonta ke Cantillonovi), zatímco transformace, které zakládaly všeobecnou gramatiku a historii přírody, netrvaly o mnoho déle než 25 let. Naopak současné, analogické a provázané transformace neodkazují k jedinečnému modelu, jenž by se několikrát reprodukoval na povrchích diskursů a ve všech zakládal přísně identickou formu zlomu: když popisujeme archeologický řez, který vedl ke vzniku filologie, biologie a ekonomie, chceme ukázat, jak spolu byly tyto tři pozitivivity provázány (zmizením analýzy znaku a teorie reprezentace), jaké symetrické účinky mohl tento zlom způsobovat

(idea totality a organické adaptace u živých bytostí; idea morfologické koherence a regulované evoluce u jazyků; idea formy výroby, která má své interní zákony a meze vývoje); stejně však jde o to, ukázat, jaké byly specifické difference těchto transformací (jak se v těchto třech pozitivitách speciálně historičnost uvedla pokaždé jedinečným způsobem, jak v důsledku toho nemůže být jejich vztah k dějinám stejný, ačkoli každá z nich má k dějinám přesně definovaný vztah).

Konečně, mezi různými archeologickými zlomy existují důležité posuny, — a někdy dokonce mezi velmi blízkými a množstvím vztahů provázanými diskursivními formacemi. Například u jazykových disciplín a historické analýzy: velká transformace, která během prvních let 19. století vedla ke zrodu historické a komparativní gramatiky, předcházela změnu historického diskursu o téměř půl století: systém interpozitivity, v němž byla zahrnuta filologie, tak procházel v druhé polovině 19. století hlubokou přestavbou, aniž by přitom byla pozitivita filologie zpochybněna. Odtud tedy fenomény „segmentárního posunu“, z nichž můžeme uvést alespoň jeden notoricky známý příklad: pojmy jako nadhodnota či pokles míry zisku, které nalézáme u Marxe, mohou být popsány na základě systému pozitivivity, jenž působí již u Ricarda; jenže tyto pojmy (samy o sobě nové, zatímco pravidla jejich formování nová nejsou) se ukazují — u Marxe samotného — současně jako závislé na zcela jiných diskursivních praktikách: jsou jimi formovány podle specifických zákonů, zaujímají v nich odlišnou pozici, nefigurují ve stejných řetězcích: tato nová pozitivita není transformací Ricardových analýz; není to nová politická ekonomie; je to diskurs, jehož založení souviselo s odvozením určitých ekonomických pojmů, který však zpětně definoval podmínky, v nichž se diskurs ekonomů uplatňuje a může tedy platit jako teorie a kritika politické ekonomie.

Archeologie vykloubila synchronii řezů, stejně jako rozpojila abstraktní jednotu změny a události. *Epocha* není ani její základní jednotkou, ani jejím horizontem, ani jejím objektem:

pokud o něčem takovém hovoří, jde vždy o jasně určené diskursivní praktiky a o výsledek jejich analýz. Klasická doba, tak často v archeologických analýzách zmiňovaná, není časový útvar, jež vnucuje svou jednotu a svou prázdnou formu všem diskursům; je to jméno, kterým lze pojmenovat spleť kontinuit a diskontinuit, vnitřních modifikací pozitivit, diskursivních formací, jež se objevily a zase zmizely. Podobně není ani *zlom* opěrným bodem archeologie, hranicí, jež ji zdálky signalizuje, aniž by ji určovala či jí dodávala nějakou specifičnost: zlom je jméno propůjčované transformacím, jež se opírají o obecný režim jedné či několika diskursivních formací. A tak nehraje francouzská revoluce — protože okolo ní se dosud soustředily všechny archeologické analýzy — roli události, jež je vůči diskursu vnější, jejíž účinek rozdělení musíme, abychom správně uvažovali, objevit ve všech diskurzech; francouzská revoluce funguje jako komplexní, rozčleněný, popsateľný soubor transformací, jež nechaly jistý počet pozitivit nedotčených, u určitého množství jiných stanovily pravidla, jež dosud považujeme za vlastní, a rovněž ustavily některé pozitivity, které již zmizely nebo ještě mizí před našima očima.

6. VĚDA A VĚDĚNÍ

Všem předchozím analýzám bylo uloženo mlčenlivé vymezení, aniž by byl dán jeho princip, aniž by byl osvětlen alespoň jeho náčrt. Všechny použité příklady patří bez výjimky do velmi úzce vymezené oblasti. Ani zdaleka nemohu říci, že by se mi podařilo inventarizovat, či dokonce prozkoumat ohromnou oblast diskursu: proč jsem systematicky zanedbával texty „literární“, „filosofické“, či „politické“? Nemají snad v těchto oblastech diskursivní formace a systémy pozitivit své místo? A držím-li se pouze řádu vědy, proč jsem tiše opominul matematiku, fyziku či chemii? Proč jsem se soustředil na tolik pochybných, nepropracovaných disciplín, odsouzených zůstat pravděpodobně navždy pod prahem vědeckosti? Jedním slovem, jaký je vztah mezi archeologií a analýzou vědy?

A. POZITIVITY, DISCIPLÍNY, VĚDY

První otázka: nepopisuje archeologie pomocí poněkud bizarních termínů „diskursivní formace“ a „pozitivita“ prostě pseudovědy (jako psychopatologie), vědy, které zůstávají v prehistorickém stavu (jako his-

torie přírody), či vědy zcela prostoupené ideologií (jako politická ekonomie)? Není privilegovanou analýzou toho, co zůstane vždy kvazivědeckým? Nazveme-li „disciplínami“ soubory výpovědí, jež si vypůjčují svou organizaci u vědeckých modelů, jež mají sklony ke koherenci a k průkaznosti, které jsou vnímány, institucionalizovány, šířeny a někdy i vyučovány jako vědy, neměli bychom říci, že archeologie popisuje disciplíny, jež nejsou skutečně vědami, zatímco epistemologie popisuje vědy, jež se mohly formovat na základě existujících disciplín (nebo jim navzdory)?

Na tyto otázky lze odpovědět záporně. Archeologie nepopisuje disciplíny. Ty mohou, díky svému manifestnímu rozvinutí, nanejvýš sloužit jako východisko popisu pozitivit; neurčují však jeho meze: neukládají mu konečná rozdělení; na konci analýzy se neobjevují znovu takové, jako byly předtím; mezi institucionalizovanými disciplínami a diskursivními formacemi nelze ustavit vzájemně jednoznačný vztah.

Vezměme si příklad této disproporce. V *Dějínách šílenství* je klíčovým bodem vznik psychiatrické disciplíny na počátku 19. století. Tato disciplína neměla ani stejný obsah, ani stejnou vnitřní organizaci, ani stejné místo v medicíně, ani stejnou praktickou funkci, ani stejný způsob užití jako tradiční kapitola o „nemocech hlavy“ či „nervových chorobách“, kterou nalezneme v lékařských pojednáních 18. století. Zkoumáním této nové disciplíny však odhalilo dvě věci: tím, co jí umožnilo objevit se v tomto období, tím, co určilo onu velkou změnu v ekonomii pojmů, analýz a důkazů, je celá soustava vztahů mezi hospitalizací,

internací, podmínkami a postupy vyloučení ze společnosti, pravidly soudního rozhodování, normami průmyslové práce a buržoazní morálky, zkrátka celý soubor, jež charakterizuje pro tuto diskursivní praxi formování jejich výpovědí; tato praxe se však neukazuje pouze v disciplíně, která má vědecký statut a nárokuje si vědeckost; stejně tak ji vidíme působit v právních textech, literárních vyjádřeních, filosofických reflexích, rozhodnutích politického řádu, v každodenních promluvách, v míněních. Diskursivní formace, jejíž existenci umožňuje disciplína psychiatrie určit, s ní není koextenzivní, spíš naopak: z velké části ji přesahuje a obklopuje ji ze všech stran. Navíc, vrátíme-li se v čase a hledáme-li, co mohlo v 17. a 18. století předcházet založení psychiatrie, vidíme, že tu není žádná předběžná disciplína: to, co říkali o máníích, deliriích, melancholiích, nervových chorobách lékaři klasického období, netvořilo žádným způsobem autonomní disciplínu, ale nanejvýš jednu položku v analýze horeček, změn nálad, či mozkových zápalů. Nicméně navzdory absenci jakékoli ustavené disciplíny zde existovala diskursivní praxe, jež se vyznačovala pravidelností a soudržností. Tato diskursivní praxe byla jistě součástí medicíny, avšak vždy jen v administrativních nařízeních v literárních či filosofických textech, v kasuistice, v teoriích či projektech pracovní povinnosti či chudinské péče. V klasické epoše tedy existovala diskursivní formace a pozitivita zcela přístupná popisu, jíž však neodpovídá žádná definovaná disciplína, kterou bychom mohli srovnat s psychiatrií.

Jestliže však platí, že pozitivita nejsou prostými dvojníky zavedených disciplín, jsou snad nástinem disciplín budoucích? Neoznačujeme termínem diskursivní formace retrospektivní projekci věd do jejich vlastní minulosti, náznak, že se opírají o to, co jim předcházelo a co je, zdá se, předem profilovalo? Není například to, co jsme popsali jako analýzu bohatství či všeobecnou gramatiku, přičemž jsme jim propůjčili možná zcela umělou autonomii, prostě politická ekonomie v počátečním stavu nebo fáze předcházející založení skutečně rigorózní vědy o jazyce? Nesnaží se archeologie tímto zpětným pohybem, jehož legitimitu by bylo nepochybně obtížné stanovit, přeskupit všechny heterogenní a rozptýlené prvky, jejichž spoluúčast na založení vědy se ukáže jako nutná, v nezávislou diskursivní praxi?

Odpověď musí být znovu záporná. To, co jsme analyzovali pod názvem historie přírody, neobepíná v jediné figuře vše, co pro 17. a 18. století mohlo platit jako náčrt vědy o životě a co mohlo vystupovat v její legitimní genealogii. Takto odkrytá pozitivita ve skutečnosti zahrnuje určitý počet výpovědí, jež se týkají podobností a rozdílů mezi bytostmi, jejich viditelné struktury, jejich specifických a obecných vlastností, jejich možného třídění, diskontinuit, jež je oddělují, a přechodů, které je spojují; nevšímá si však množství jiných analýz, přestože pocházejí z téže epochy a rovněž načrtávají starodávné tvary biologie: analýzy reflexivního pohybu (jež měla takový význam pro anatomii–fyziologii nervového systému), teorie zárodků (jež patrně předjímala problémy evoluce a

genetiky), vysvětlení živočišného a rostlinného růstu (což byla jedna ze zásadních otázek fyziologie organismů obecně). Historie přírody — taxonomický diskurs, spjatý s teorií znaků a projektem vědy o řádu — navíc, aniž by předjímala budoucí biologii, vyloučila díky své pevnosti a samostatnosti konstituování jednotné vědy o životě. Podobně ani diskursivní formace, popsána jako všeobecná gramatika, nezahrnuje zdaleka vše, co mohlo být v klasické epoše vysloveno o řeči a co budeme později muset hledat ve filologii jako dědictví či odmítnutí, rozvinutí či kritiku: nechává stranou metody biblické exegeze i onu filosofii jazyka, jež byla formulována u Vica či Herdera. Diskursivní formace tedy nejsou budoucí vědy v okamžiku, kdy se, neuvědomující si zatím sebe samé, tiše konstituují: nejsou ve skutečnosti ve stavu teleologické podřízenosti vzhledem k ortogenezi věd.

Měli bychom tedy tvrdit, že nemůže existovat věda tam, kde je pozitivita, a že pozitivita tam, kde je lze odkrýt, vždy vědu vylučují? Měli bychom předpokládat, že místo aby byly k vědám v chronologickém vztahu, jsou v situaci alternativy? Že jsou jakýmsi pozitivním výrazem určitého epistemologického nedostatku? Stejně tak ale můžeme uvést protipříklad. Klinická medicína zcela jistě není vědou. Nejen proto, že neodpovídá formálním kritériím a nedosahuje úrovně rigoróznosti, kterou můžeme očekávat u fyziky, chemie, či dokonce u fyziologie; avšak také proto, že zahrnuje i chabě organizované nakupení empirických pozorování, nezpracovaných po-

kusů a jejich výsledků, receptů, terapeutických předpisů, institucionálních nařízení. A přesto tato „nevěda“ vědu nevylučuje: v průběhu 18. století nastolila jasně určené vztahy s dokonale konstituovanými vědami jako fyziologie, chemie, mikrobiologie; navíc otevřela prostor takovým diskursům, jako byl diskurs patologické anatomie, jemuž by jistě bylo neopatrné přisuzovat statut nepravé vědy.

Diskursivní formace tedy nelze identifikovat ani jako vědy, ani jako nepříliš vědecké disciplíny, ani jako vzdálené obrysy budoucích věd, nakonec ani jako formy, jež vylučují ze svých výsledků jakoukoli vědeckost. Jaký je tedy vztah mezi pozitivitami a vědami?

B. VĚDĚNÍ

Pozitivity necharakterizují formy poznání — nejsou ani nutnými, *apriorními* pomínkami, ani formami racionality, jež by mohly být historií rozvinuty. Neurčují však ani stav poznání v daném okamžiku: nepodávají bilanci toho, co mohlo být od této chvíle prokázáno, a získat tak postavení definitivně dosaženého poznání, bilanci toho, co bylo naopak přijato bez důkazů či dostatečného dokazování, nebo toho, co připustila obecná víra, či toho, co si vyžádala síla imaginace. Analyzovat pozitivitu znamená ukázat, podle jakých pravidel mohla diskursivní praxe formovat skupiny objektů, soubory výpovědí, soustavy pojmů, řady teoretických výběrů. Takto formované prvky netvoří vědu s definovanou strukturou

ideality; systém jejich vztahů je jistě méně striktní; nejde však ani o poznatky nakupené jeden přes druhý, odvozené ze zkušeností, tradic, či různorodých objevů a propojené pouze identitou subjektu, jenž je jim vlastní. Jsou základem, na němž se budují koherentní (či nekoherentní) tvrzení, vyvíjejí více či méně přesné popisy, provádějí se verifikace, rozvíjejí se teorie. Tvoří předpoklad toho, co se ukazuje a funguje jako poznání či iluze, jako přijatá pravda či odhalený omyl, jako definitivně nabytá znalost či zdolaná překážka. Jasně vidíme, že tento předpoklad nemůže být analyzován jako danost, jako prožitá zkušenost, která je dosud zahrnutá v představivosti či ve vnímání a kterou by mělo lidstvo v průběhu svých dějin získat zpět ve formě racionality, či kterou každý jedinec musí sám projít, chce-li najít ideální významy, jež jsou do ní vloženy či v ní ukryty. Nejde o předběžné poznání či o archaické stadium pohybu, vedoucího od bezprostředního poznání k apodiktčnosti; jde o prvky, které by musely být formovány diskursivní praxí, aby se případně mohl vytvořit vědecký diskurs, a které jsou specifikovány nejen svou formou a svou přesností, ale také objekty, s nimiž pracují, typy vypovídání, jež přinášejí, pojmy, se kterými manipulují, a strategiemi, které používají. Aby tedy byla založena intence ideality, jež je vědě vlastní, nevztahuje se věda k tomu, co muselo či musí být prožíváno; je však třeba dávat ji do souvislosti s tím, co muselo — či musí — být řečeno, abychom získali diskurs, který, bude-li to nezbytné, bude odpovídat experimentálním či formálním kritériím vědeckosti.

Tento soubor prvků, jež jsou regulérním způsobem zformovány diskursivní praxí a jsou nepostradatelné pro konstituování vědy, ačkoli nejsou nutně předurčené k tomu, aby ji vyvolaly, můžeme nazvat *věděním*. Vědění je to, o čem lze hovořit v diskursivní praxi, jež je tím specifikována: oblast tvořená různými objekty, které buď získaly, nebo nezískaly vědecký statut (psychiatrické vědění v 18. století nebylo souhrnem toho, co se považovalo za pravdivé, nýbrž souborem chování, jedinečností, odchylek, o nichž bylo v psychiatrickém diskursu možné hovořit); vědění je také prostor, v němž může subjekt zaujmout pozici dovolující mu mluvit o objektech, se kterými ve svém diskursu pracuje (v tomto smyslu je vědění klinické medicíny souborem funkcí sloužících k pozorování, zkoumání, dekódování, registraci, rozhodování, jež jsou prováděny na subjektu lékařského diskursu); je to také pole koordinace či subordinace výpovědí, v nichž se pojmy objevují, definují, uplatňují a proměňují (na této rovině je vědění historie přírody v 18. století nikoli souhrnem toho, co bylo řečeno, nýbrž souborem modů a umístění, podle nichž bylo možné každou novou výpověď integrovat do toho, co už bylo řečeno); a konečně, vědění se definuje možnostmi využití a přivlastnění, jež jsou nabízeny diskursem (takže vědění politické ekonomie v klasické době není tezí složenou z různých tezí již obhájených, nýbrž souborem bodů artikulace jiných diskursů či jiných nediskursivních praktik). Existují vědění nezávislá na vědách (jež nejsou ani jejich historickým náčrtem, ani jejich živým opakem), ale neexistuje vědění bez určité dis-

kursivní praxe; a každá diskursivní praxe se může definovat vědění, které formuje.

Namísto postupování po ose vědomí–poznání–věda (která nemůže být osvobozena od příznaku subjektivity) prochází archeologie osou diskursivní praxe–vědění–věda. A zatímco dějiny idejí hledají rovnovážný bod své analýzy v prvku poznání (a jsou tak proti své vůli nuceny narazit na transcendentální zkoumání), archeologie hledá rovnovážný bod své analýzy ve vědění — to jest v oblasti, v níž je subjekt nutně situovaný a závislý, aniž by někdy mohl mít vedoucí roli (buď jako transcendentální aktivita, či jako empirické vědomí).

Za těchto podmínek je pochopitelné, že je třeba pečlivě rozlišovat mezi *vědeckými oblastmi* a *archeologickými teritorii*: jejich rozčlenění i jejich organizační principy jsou zcela odlišné. Do oblasti vědy patří pouze tvrzení, která podléhají určitým zákonům konstrukce; prohlášení, jež by měla stejný smysl, říkala stejné věci, jež by byla stejně pravdivá, ale nevykazovala by stejnou systematickostí, by byla z této oblasti vyloučena: to, co říká *d'Alembertův sen* o vývoji druhů, může být výstižným vyjádřením některých pojmů či některých vědeckých hypotéz své doby; může jít dokonce o anticipaci budoucí pravdy; neodkazuje to však k vědecké oblasti historie přírody, nýbrž to naopak patří do jejího archeologického teritoria, přinejmenším je-li možné odhalit, že tu fungují stejná pravidla formování jako u Linného, Buffona, Daubentona či Jussieua. Archeologická teritoria mohou prostupovat „literárními“ či „filosofickými“ texty

stejně dobře jako texty vědeckými. Vědění není uloženo pouze v důkazech, může být také obsaženo ve fikcích, reflexích, vyprávěních, institucionálních nařízeních, v politických rozhodnutích. Archeologické teritorium historie přírody zahrnuje díla jako *Palinogénésie philosophique* či *Telliamed*, přestože z velké části neodpovídají vědeckým normám, které byly v té době akceptovány, a bezpochyby ještě méně těm, které budou vyžadovány později. Archeologické teritorium všeobecné gramatiky zahrnuje snění Fabreho d'Olivet (kterému nikdy nebyl přiznán vědecký statut a který je zařazován spíše do sféry mystického myšlení) stejně jako analýzu doplňkových vět (která byla tehdy přijata jako samozřejmost a dnes v ní může generativní gramatika rozpoznat předobraz své pravdy).

Diskursivní praxe nekoinciduje s vědeckým rozvojem, jež mohla podniknout; a vědění, které ji tvoří, není ani hrubý náčrt, ani každodenní přebytek ustavené vědy. Vědy — pomineme-li na okamžik rozdíl mezi diskursy, které mají předpoklad či statut vědeckosti, a těmi, které skutečně splňují formální kritéria vědy — se objevují v živlu diskursivní formace a na pozadí vědění. To otevírá dvě řady problémů: jaké může být místo oblasti vědeckosti v archeologickém teritoriu, v němž se objevuje, a jakou zde může mít roli? Podle jakého řádu a jakých procesů dochází k objevení se oblasti vědeckosti v dané diskursivní formaci? To jsou problémy, na něž tady a teď nelze dát odpověď: pokusíme se pouze naznačit, v jakém směru by mohly být analyzovány.

C. VĚDĚNÍ A IDEOLOGIE

Jakmile je věda utvořena, nepouští se již znovu sama a ve spojeních, jež jsou jí vlastní, do všeho, co formovalo diskursivní praxi, v níž se objevila; stejně tak ani nerozptyluje vědění — aby je odkázala do prehistorie omylů, předsudků či fantazie —, které ji obklopuje. Patologická anatomie neredukovala a neomezovala pozitivitu klinické medicíny podle norem vědeckosti. Vědění není epistemologickým lešením, jež ve vědě, která je překonala, zmizí. Věda (či to, co je jako věda prezentováno) se umísťuje v poli vědění a hraje v něm jistou roli. Roli, která je různá podle různých diskursivních formací a mění se s jejich mutacemi. To, co bylo v klasickém období lékařským poznáním chorob ducha, zaujímá ve vědění o šílenství velmi omezené místo: netvořilo více než jednu z povrchových ploch kontaktu mezi mnoha dalšími (právo, soudní kasuistika, policejní nařízení apod.); naopak psychopatologické analýzy v 18. století, které se rovněž vydávají za vědecké poznání duševních chorob, hrály zcela odlišnou a mnohem významnější roli ve vědění o šílenství (roli modelu a rozhodující instance). Stejně tak nevykonává vědecký diskurs (či vědecká domněnka) stejnou funkci v ekonomickém vědění 17. a 19. století. V každé diskursivní formaci se vyskytuje specifický vztah mezi vědou a věděním; a archeologická analýza, místo aby mezi nimi definovala vztah vyloučení či odečtení (hledáním toho, co vědě dosud z vědění uniká a co jí odporuje, toho, co ve vědě představuje zatím jen kompromis díky blízkosti a vlivu vědění),

musí pozitivně ukázat, jak je věda vepsána a jak funguje v živlu vědění.

Nepochybně právě zde, v tomto prostoru hry, se ustavují a specifikují vztahy mezi ideologií a vědami. Vliv ideologie na vědecký diskurs a ideologické fungování věd se neartikuluje na rovině její ideální struktury (i když by se tam mohl více či méně viditelně projevovat), ani na rovině jejího technického využití ve společnosti (přestože do ní může přenést svůj účinek), ani na rovině vědomí subjektu, který ji konstruoval; artikuluje se tam, kde se věda rozčleňuje podle vědění. Je-li možné klást vědě otázku ideologie, pak v tom smyslu, že věda, aniž by se s vědním identifikovala, avšak aniž by je také potlačovala či vylučovala, se v tomto vědění lokalizuje, strukturuje určité své objekty, systematizuje určité své výpovědi, formalizuje některé ze svých pojmů a strategií; tedy v tom smyslu, jak toto zpracování člení vědění: na jedné straně je modifikuje a redistribuuje, na druhé straně je potvrzuje a poskytuje mu platnost; v tom smyslu, že věda nalézá své místo v diskursivní regularitě a že se v ní buď rozvíjí a funguje v poli diskursivních praktik, či nikoli. Zkrátka, otázka ideologie kladená vědě není otázkou situací či praktik, jež více či méně vědomě reflektuje; není to ani otázka jejího případného použití či všech těch zneužití, jež mohou nastat; je to otázka její existence jako diskursivní praxe a jejího fungování mezi ostatními praxemi.

Zhruba lze říci, pomineme-li jakékoli zprostředkování a všechnu specifičnost, že politická ekonomie

má v kapitalistické společnosti svou roli, že slouží zájmům buržoazní třídy, že byla vytvořena touto třídou a pro tuto třídu, a konečně že nese znamení svého původu dokonce i ve svých pojmech a ve své logické architektuře; avšak každý přesnější popis vztahů mezi epistemologickou strukturou ekonomie a její ideologickou funkcí musí projít analýzou diskursivní formace, která ji vyvolala, a souboru objektů, pojmů, teoretických výběrů, které měla vypracovat a systematizovat; je třeba také ukázat, jak diskursivní praxe, jež byla místem, podnítila vznik této positivity, působila mezi ostatními praxemi, které mohly patřit do diskursivního řádu, ale také do řádu politického či ekonomického. To nám dovoluje rozvinout několik tvrzení:

1. Ideologie nevylučuje vědeckost. Málo diskursů poskytlo ideologii tolik prostoru, jako klinický diskurs či diskurs politické ekonomie: není to však dostatečný důvod k tomu, abychom souboru jejich výpovědí připisovali chyby, rozpory a absenci objektivitu.
2. Teoretické rozpory, mezery či selhání jistě mohou signalizovat ideologické fungování vědy (nebo diskursu s vědeckým nárokem); mohou pomoci určit, na jakém místě stavby toto fungování účinkuje. Analýza tohoto fungování se však musí odehrávat na rovině positivity a vztahů mezi pravidly formování a strukturami vědeckosti.
3. Korigováním sebe sama, opravováním svých chyb, upevnováním svých formalizací se diskurs nerozchází nutně se svým vztahem k ideologii. Její role se nezmenšuje v té míře, v jaké se zvyšuje přesnost a napravují se omyly.

4. Napadat ideologické fungování vědy kvůli jeho odhalení a jeho modifikaci neznamena odhalení filosofické předpoklady, jež se v něm skrývají; neznamena to ani vrátit se k základům, které je umožnily a legitimovaly: znamená to opět zpochybnit vědu jako diskursivní formaci; napadnout nikoli formální rozpor v jejích tvrzeních, nýbrž systém formování jejích objektů, jejích typů vypovídání, jejích pojmů, teoretických výběrů. Znamená to zabývat se jí jako jednou praxí mezi praxemi ostatními.

D. RŮZNÉ PRAHY A JEJICH CHRONOLOGIE

U jedné diskursivní formace lze popsat několik různých vymožeností. Moment, počínaje kterým se diskursivní praxe individualizuje a získává svou autonomii, moment, v jehož důsledku se jeden a tentýž systém formování výpovědí stává účinným, nebo také moment, kdy se systém transformuje, bychom mohli nazvat *prahem pozitivitu*. Když se v průběhu fungování diskursivní formace oddělí soubor výpovědí, jenž usiluje (i když neúspěšně) o prosazení norem verifikace a koherence a vykonává vzhledem k vědění dominantní funkci (modelu, kritiky či verifikace), říkáme, že diskursivní formace překročila *práh epistemologizace*. Když takto načrtnutá epistemologická figura podléhá určitému počtu formálních kritérií, když její výpovědi neodpovídají pouze archeologickým pravidlům formování, ale i jistým zákonům konstrukce tvrzení, říkáme, že překročila *práh vědeckosti*. A konečně když tento vědecký diskurs může definovat axiomy, jež jsou pro něj nezbytné, prvky, jež využívá, struktury tvrzení, jež jsou pro něj legitimní, a přijatelné

transformace, kdyby mohl na základě sebe sama rozvinout formální stavbu, kterou tvoří, říkáme, že překročil *práh formalizace*.

Časové rozmístění těchto různých prahů, jejich následnost, posun, jejich případná koincidence, způsob, jakým se mohou vzájemně řídit či jeden druhý implikovat, podmínky, za nichž se postupně ustavují, tvoří pro archeologii jednu z hlavních oblastí výzkumu. Jejich chronologie není ve skutečnosti ani pravidelná, ani homogenní. Diskursivní formace je nepřekračují všechny stejným tempem ani v témže okamžiku, a periodizují tak dějiny lidského poznání do různých období: v epoše, kdy mnohé z pozitivit překročily práh formalizace, mnoho jiných dosud nedosáhlo prahu vědeckosti, ba dokonce ani epistemologizace. Každá diskursivní formace navíc nepřekračuje tyto různé prahy postupně, jako přirozená stadia biologického dospívání, kdy jediné, co by se měnilo, by byla doba latence či délka intervalů. Ve skutečnosti jde o události, jejichž rozptýlení není evoluční: jejich jedinečný řád je charakteristický pro každou jednotlivou diskursivní formaci. Několik příkladů těchto odlišností si nyní ukážeme.

V některých případech je práh pozitivitu překročen mnohem dříve než práh epistemologizace: psychopatologie jako diskurs s nárokem na vědeckost tak na počátku 18. století u Pinela, Heinrotha a Esquirola epistemologizovala diskursivní praxi, jež jí z velké části předcházela a která již dlouho předtím získala svou autonomii a systém pravidel. Může se však také stát, že jsou tyto dva prahy v čase zaměněny a usta-

vení pozitivitu proběhlo současně s vynořením epistemologické figury. Někdy jsou prahy vědeckosti spojeny s přechodem od jedné pozitivitu k druhé; někdy jsou od nich zcela odlišné; přechod od historie přírody (s její vlastní vědeckostí) k biologii (jako vědě, která neklasifikuje bytosti, ale specifické vztahy mezi různými organismy) se v Cuvierově době neuskutečnil bez transformace jedné pozitivitu v druhou; naopak experimentální medicína Clauda Bernarda a poté Pasteurova mikrobiologie modifikovaly typ vědeckosti vyžadovaný anatomii a patologickou fyziologií, aniž by diskursivní formace klasické medicíny, jež se v této době ustavila, byla postavena mimo hru. Podobně ani nový typ vědeckosti, zavedený v biologických vědách evolucionismem, nezměnil biologickou pozitivitu, jež byla definována v epoše Cuvierově. V případě ekonomie je nesouvislostí obzvlášť mnoho. V 17. století lze rozeznat práh pozitivitu: jeho objevení se je téměř současné s teorií a praxí merkantilismu; jeho epistemologizace se však odehrála později, na samém konci století či na začátku století následujícího, u Locka a Cantillona. Nicméně 19. století spolu s Ricardem znamená současně nový typ pozitivitu, novou formu epistemologizace, kterou budou Cournot a Jevons modifikovat později, ve stejné době, kdy Marx na základě politické ekonomie odkryje zcela novou diskursivní praxi.

Chápeme-li vědu pouze jako lineární kumulaci pravd či jako ortogenezi rozumu, nerozeznáme-li v ní diskursivní praxi, jež má své roviny, prahy a rozmanité zlomy, jsme schopni popsat pouze jedno historické

rozdělení, které se pak neutále bere jako model pro všechna období a všechny formy vědění: rozdělení na to, co ještě není vědecké, a to, co je vědecké definitivně. Celá hutnost zlomů, celé rozptýlení trhlin, posuny jejich účinků a hra jejich vzájemné závislosti se tak redukuje na monotónní akt jediného, neustále se opakujícího založení.

Nepochybně existuje pouze jedna věda, u níž nelze tyto různé prahy rozlišit ani popsat podobný soubor posunů mezi nimi: matematika, jediná diskursivní praxe, která překročila práh pozitivitu, práh epistemologizace, práh vědeckosti a práh formalizace najednou. Sama možnost její existence implikuje, že zde již od počátku muselo být dáno to, co ve všech ostatních vědách zůstává rozptýleno po celém čase jejich dějin: její prvotní pozitivita musela být konstituována již formalizovanou diskursivní praxí (i kdyby ostatní formalizace měly být vypracovány až následně). Z toho plyne, že její nástup byl současně tak enigmatický (tak málo přístupný analýze, tak sevřený ve formě absolutního počátku) i tak cenný (neboť je cenný jako původ a současně jako založení); z toho také plyne, že se první gesto prvního matematika chápalo jako ustavení ideality, jež se rozvinula v celých dějinách a byla zpochybňována jen kvůli tomu, aby byla opakována a očišťována; rovněž z toho vyplývá, že počátek matematiky nebyl zkoumán tolik jako historická událost, ale spíš jako princip historičnosti; také z toho plyne, že se v případě ostatních věd popis jejich historické geneze, jejich tápání i jejich nezdarů, jejich pozdního proniknutí vztahuje k metahistorickému modelu

geometrie, jež se náhle a jednou provždy objevila při triviální praxi vyměřování pozemků. Přijmeme-li však etablování matematického diskursu jako prototypu zrodu a vznikání všech ostatních věd, riskujeme homogenizaci všech jedinečných forem historičnosti, omezení všech různých prahů, jež může diskursivní praxe překročit, na instanci jediného řezu a na nekonečnou, v každé chvíli se opakující reprodukci problematiky původu: tak by byla znovunastolena práva historicko-transcendentální analýzy. Matematika byla zcela jistě pro většinu vědeckých diskursů modelem v jejich snaze o dosažení formální přísnosti a průkaznosti; pro historika, jenž zkoumá skutečný vývoj věd, je však špatným příkladem — příkladem, který by v žádném případě neměl být generalizován.

E. RŮZNÉ TYPY DĚJIN VĚDY

Rozmanité prahy, jež jsme určili, dovolují různé formy historické analýzy. Začneme analýzou na rovině formalizace: tuto historii vypráví matematika neustále sama o sobě v průběhu své činnosti. To, co je pro ni v určitém okamžiku daností (její oblast, její metody, objekty, které definuje, řeč, kterou používá), není nikdy odsunuto do externího pole nevědeckosti; je to naopak neustále redefinováno (i kdyby jen pro potřebu oblasti, jež upadla v zapomnění či byla dočasně poškozena sterilitou) ve formální konstrukci, kterou matematika tvoří; tato minulost se odhaluje jako zvláštní případ, naivní model, částečný a nedostatečně generalizovaný náčrt teorie, která je ab-

straktnější, mocnější či která leží na vyšší rovině; dráhu svých skutečných dějin přepisuje matematika do slovníku blízkostí, závislostí, podřízeností, progresivních formalizací, obecností, které se zavínají samy do sebe. Pro tyto dějiny matematiky (dějiny, jež jsou jí utvářeny a jež matematika vypráví o sobě samé) není Diofantova algebra zkušeností, která zůstává odsunuta stranou; jde o zvláštní případ Algebry, jak ji známe počínaje Abelem a Galoisem; řecká metoda úplnosti nebyla slepou uličkou, kterou je třeba opustit; je to naivní model integrálního počtu. Každá historická peripetie má svou formální rovinu a své umístění. Zde jde o *rekurentní analýzu*, kterou lze provádět pouze v rámci konstituované vědy, jež zároveň překračuje svůj práh formalizace.¹

Další je historická analýza, jež se nalézá na prahu vědeckosti a která se ptá po způsobech, jimiž mohl být tento práh v souladu s různými epistemologickými figurami překročen. Snaží se například zjistit, jak je pojem — zatížený ještě metaforami či imaginárními obsahy — očišťován a jak může získat statut a funkci vědeckého pojmu. Zjistit, jak se nějaká oblast zkušenosti, již vyznačená, již částečně artikulovaná, ale dosud proniknutá bezprostředními praktkami použitím či jejich faktickými valorizacemi, může ustavit jako oblast vědy. Obecněji zjistit, jak se věda ustavila nad předvědeckou rovinou a proti této rovině, jež ji připravila a zároveň jí již předem opono-

¹Srov. Michel Serres, *Les Anamnèses mathématiques*, (in: *Hermès ou la communication*, Minuit 1969, s. 78).

vala, jak překračuje překážky a omezení, které před ní dosud stojí. Gaston Bachelard a Georges Canguilhem nám předložili modely takových dějin. Na rozdíl od rekurentní analýzy nemají tyto dějiny potřebu situovat se do rámce samotné vědy, přemístit všechny své epizody do konstrukce, kterou tvoří, a převyprávět svou formalizaci ve formálním slovníku, jenž je dnes její: jak by také mohla, když ukazuje, od čeho se věda osvobodila a co všechno musela nechat za sebou, aby dosáhla práhu vědeckosti. Díky tomu považuje tento popis za svou normu již konstituovanou vědu; dějiny, které vypráví, jsou nutně periodizovány opozicí pravdy a omylu, racionálního a iracionálního, zábrany a plodnosti, čistoty a nečistoty, vědeckosti a nevědeckosti. Jde o *epistemologickou historii* vědy.

Třetí typ historické analýzy: ta, která útočí na práh epistemologizace — bod rozštěpení mezi diskursivními formacemi definovanými jejich pozitivitami a epistemologickými figurami, jež nejsou všechny nutně vědami (a které vůbec nikdy nemusí takového stavu dosáhnout). Na této rovině neslouží jako norma vědeckost: v této *archeologické historii* jde o to, odhalit diskursivní praktiky v té míře, v jaké poskytují prostor vědění a v jaké toto vědění získává statut a hraje roli vědy. Pokoušet se na této rovině o dějiny vědy neznamena popisovat diskursivní formace, aniž by byly brány v úvahu epistemologické struktury; znamená to ukázat, jak ustavení nějaké vědy, a případně její cesta k formalizaci, mohlo nalézt svou možnost a svůj dopad v diskursivní formaci a ve změnách positivity. V případě takové analýzy tedy jde o to, narýso-

vat dějiny věd na základě popisu diskursivních praktik; definovat jak, podle jakých pravidel a díky jakým modifikacím mohla otevřít prostor procesům epistemologizace, dosáhnout norem vědeckosti a případně dospět až k práhu formalizace. Zkoumáním roviny diskursivní praxe v hutnosti dějin vědy nechceme diskursivní praxi převést na nějakou hlubokou a původní rovinu, nechceme ji přenést na půdu prožitých zkušeností (na tu zemi, jež se dává nepravidelně a fragmentálně před každou geometrií, na to nebe, jež probleskuje skrze mřížku všech astronomií); chceme ukázat mezi pozitivitami, vědění, epistemologickými figurami a vědami celou tu soustavu diferencí, vztahů, odchylek, posunů, nezávislostí, autonomií a způsob, jakým si vzájemně článkují své vlastní historičnosti.

Analýzu diskursivních formací, pozitivit a vědění v jejich vztazích k epistemologickým figurám a vědám nazýváme, abychom ji odlišili od ostatních možných forem historie vědy, analýzou *epistémé*. Tuto epistémé by bylo možné podezřít, že je něco jako světový názor, úsek dějin společný všemu poznání, že každému vnucuje své vlastní normy a postuláty, že je to jakési všeobecné stadium rozumu, určitá struktura myšlení, jíž nemohl uniknout žádný člověk dané epochy — ohromující zákonodárství, napsané jednou provždy jedinou anonymní rukou. Ve skutečnosti touto *epistémé* rozumíme soubor vztahů sjednocujících v daném období diskursivní praktiky, jež dávají vzniknout epistemologickým figurám, vědám, případně formalizovaným systémům; způsob, jímž se v každé diskursivní formaci situují a otevírají cesty

k epistemologizaci, vědeckosti, formalizaci; rozmístění těchto prahů, jež se mohou shodovat, mohou být jedny druhým podřízeny či být vůči sobě posunuty v čase; laterální vztahy, jež mohou existovat mezi epistemologickými figurami nebo mezi vědami, pokud přísluší k blízkým, avšak odlišným diskursivním praxím. Epistémé není formou poznání či typem racionality, jež by napříč těmi nejodlišnějšími vědami manifestovala suverénní jednotu subjektu, ducha, či epochy; je souborem vztahů, které lze odkrýt v rámci jednoho daného období mezi vědami, když je analyzujeme na rovině diskursivních regularit.

Popis epistémé tedy přináší několik podstatných charakteristik: otevírá nevyčerpatelné pole, a nikdy nemůže být uzavřen; nemá za cíl rekonstituovat systém postulátů, jimž je podřízeno veškeré poznání nějaké epochy, nýbrž procházet neomezeným polem vztahů. Epistémé navíc není nehybnou figurou, jež se jednoho dne objevila, aby vše náhle vymazala: je to neustále mobilní soubor rozčlenění, posunů a souvislostí, který se ustavuje a zase mizí. Mimoto epistémé jako soubor vztahů mezi vědami, epistemologickými figurami a diskursivními praktikami umožňuje uchopit hru zábran a omezení, jež se v jednom daném okamžiku v diskursu prosazují: avšak toto omezení není negativním omezením, jež staví poznání proti neznalosti, racionalitu proti imaginaci, vyzbrojenou zkušenost proti věrnosti zdání, snění proti úsudkům a dedukcím; epistémé není to, co je možné v dané době vědět, vezmeme-li v úvahu technické nedostatky, mentální zvyklosti či hranice vymezené tradicí;

je tím, co v pozitivitě diskursivních praktik umožňuje existenci epistemologických figur a věd. A konečně vidíme, že analýza epistémé není způsob, jak se vrátit ke kritické otázce („je-li dáno něco jako věda, jaké má oprávnění, jaká je její legitimita?“); je to tázání, jež akceptuje danost vědy jen proto, aby se od ní mohlo dozvědět, co pro tuto vědu znamená být vědou. V hádance vědeckého diskursu se nedotýká jeho práva být vědou, nýbrž skutečnosti, že existuje. A od všech filosofí poznání se odlišuje v tom, že tuto skutečnost nevztahuje k instanci původní danosti, jež by v transcendentálním subjektu toto právo a tuto skutečnost zakládala, nýbrž k procesu historické praxe.

F. JINÉ ARCHEOLOGIE

Jedna otázka zůstala stranou: mohli bychom uvažovat o archeologické analýze, jež by odhalila regularitu vědění, jež by však nenabízela analýzu ve směru epistemologických figur a věd? Je orientace na epistémé jediný směr, který se archeologii otevírá? Musí být — výlučně — určitým způsobem zkoumání dějin vědy? Jinými slovy je dosavadní omezení archeologie na oblast vědeckého diskursu důsledkem nutnosti, kterou nelze překročit, nebo na tomto konkrétním příkladě nastínila formy analýzy, které mohou mít daleko širší rozsah?

V tomto okamžiku jsem ještě nepokročil natolik, abych mohl na tuto otázku definitivně odpovědět. Dovedu si však snadno představit — pod podmínkou mnoha zkoušek, o něž bude třeba se pokusit, a také

mnoha omylů — různé archeologie, jež by se rozvíjely v odlišných směrech. Vezměme například archeologický popis „sexuality“. Velmi dobře nyní vidím, jak by ji bylo možné orientovat k epistémé: ukázat, jakým způsobem se v 19. století formovaly epistemologické figury jako biologie či psychologie sexuality: a prostřednictvím jakého zlomu nastoupil s Freudem diskurs vědeckého typu. Uvědomuji si však také jinou možnost analýzy: namísto studia lidského sexuálního chování v daném období (a hledání zákona v sociální struktuře, v kolektivním nevědomí či v nějakém morálním postoji), namísto popisu toho, co si lidé o sexualitě mysleli (jakou náboženskou interpretaci sexuality nabízeli, jaká ohodnocení či zatracení jí přisuzovali, jaké morální či názorové konflikty vyvolávala), bychom se tázali, zda se v tomto chování, jako v oněch reprezentacích, neskrývá celá diskursivní praxe; zda není sexualita mimo celou orientaci na vědecký diskurs souborem objektů, o nichž je možné mluvit (či o nichž je zakázáno mluvit), polem možných výpovědí (ať už se jedná o lyrické výrazy či právníké předpisy), souborem pojmů (které se bezpochyby mohou prezentovat v elementární formě námětů či témat), rejstříkem výběru (který se může objevit v koherenci chování či v systémech předpisů). Taková archeologie, pokud by ve svém úkolu uspěla, by ukázala, jak jsou zákazy, vyloučení, omezení, hodnocení, svobody či transgrese sexuality, všechny tyto manifestace, ať už verbální či neverbální, svázány s určitou diskursivní praxí. Odhalila by, jistě ne jako poslední pravdu o sexualitě, nýbrž jako dimenzi, podle které ji lze popi-

sovat, jistý „způsob mluvení“; a bylo by možné ukázat, že tento způsob mluvení spočívá nikoli ve vědeckém diskursu, nýbrž v systému zákazů a hodnot. Taková analýza by se pak nevyvíjela směrem k epistémé, nýbrž směrem k něčemu, co by bylo možné nazvat etikou.

Je tu ale příklad další možné orientace. Při analýze obrazu lze rekonstruovat latentní diskurs malíře; mohli bychom chtít znovu odhalit šepot jeho intencí, které nakonec nebyly vepsány do slov, ale do linií, povrchů a barev; mohli bychom se pokusit vysvobodit tuto implicitní filosofii, u níž se předpokládá, že formuje jeho vizi světa. Rovněž je možné zkoumat vědu, či přinejmenším mínění nějaké doby, a pokoušet se zjistit, co si z nich malíř mohl vypůjčit. Archeologická analýza by měla jiný cíl: zkoumala by, zda prostor, vzdálenost, hloubka, barva, světlo, proporce, objemy, obrysy nebyly v pozorovaném období pojmenovány, vysloveny, konceptualizovány v diskursivní praxi; a zda snad nebylo vědění, které otevřelo prostor pro tuto diskursivní praxi, uloženo v teoriích a spekulacích, ve formách vyučování a předpisů, ale také v postupech, v technikách, a možná v samotném malířově gestu. Není cílem ukázat, že obraz je určitým způsobem označování či „řeči“, jenž by byl zvláštní tím, že se obejde beze slov, nýbrž že přinejmenším v jedné z těchto oblastí se v takových technikách a v takových účincích ztělesňuje diskursivní praxe. Takto popisovaný obraz už není čistou vizí, která pak musela být přepsána do materiality prostoru; není již holým gestem, jehož mlčenlivé a nekonečně prázdné

významy musí být vyproštěny následnými interpretacemi. Je zcela proniknut — a nezávisle na vědeckých poznatcích a filosofických tématech — pozitivitou vědění.

Zdá se mi, že by bylo rovněž možné vypracovat analýzu stejného typu, týkající se politického vědění. Pokusit se zjistit, zda není politické chování nějaké společnosti, skupiny či třídy prostoupeno určitelnou a popsitelnou diskursivní praxí. Tato pozitivita by se samozřejmě neshodovala ani s politickými teoriemi epochy, ani s ekonomickými určeními: definovala by to, co se politice může stát objektem vypovídání, formy, které toto vypovídání může nést, pojmy, jež se tu mohou uplatnit, a strategické volby, které se v ní odehrávají. Místo abychom toto vědění analyzovali — což je vždy možné — s ohledem na epistémé, již by mohlo nechat vzniknout, analyzovali bychom je s ohledem na chování, zápasy, konflikty, rozhodnutí a taktiky. Odkryli bychom tak politické vědění, jež není v řádu druhotné teoretizace praxe ani není aplikací teorie. Protože je regulérně formováno diskursivní praxí, jež se rozvíjí mezi ostatními praxemi a artikuluje se podle nich, není toto vědění věcí výrazu, „reflektující“ více či méně adekvátně určité množství „objektivních daností“ či reálných praktik. Je od začátku vepsáno do soustavy různých praktik, kde zároveň nalézá svou specifikaci, funkci a síť svých závislostí. Pokud by byl takový popis možný, pak by samozřejmě pro uchopení místa artikulace politické teorie a praxe nebylo nutné procházet instancí individuálního či kolektivního vědomí;

nebylo by nutné zkoumat, do jaké míry by toto vědomí mohlo na jedné straně vyjadřovat skryté podmínky, na druhé straně se viditelně projevovat v teoretických pravdách; nebylo by třeba klást psychologický problém uvědomění; bylo by třeba analyzovat formování a proměny vědění. Problémem by například nebylo, od jaké chvíle se objevuje revoluční vědomí, ani jaké vzájemné role mohou v genezi tohoto vědomí hrát ekonomické podmínky a úsilí teoretického objasnění; nešlo by o to, vystopovat všeobecnou a příkladnou biografii revolučního člověka či nalézt zakořenění jeho projektu, nýbrž ukázat, jak se utvářela diskursivní praxe a revoluční vědění, jež se ukládaly ve způsobech chování a ve strategiích, jež otevírají prostor pro teorii společnosti a působí interference a vzájemné transformace jedněch a druhých.

Na otázku, jež byly položeny před chvílí — Zabývá se archeologie pouze vědami? Existuje vždy pouze analýza vědeckých diskursů? — můžeme nyní odpovědět. A odpovědět dvojím ne. Archeologie se nesnaží popisovat vědu v její specifické struktuře, ale značně odlišnou oblast, oblast *vědění*. Navíc i když se zabývá věděním v jeho vztahu k epistemologickým figurám a vědám, stejně dobře může vědění zkoumat odlišnými směry a popisovat je v jiné soustavě vztahů. Až dosud byla zkoumána pouze orientace k epistémé. Důvodem je to, že její diskursivní formace se díky spádu, který nepochybně charakterizuje naše kultury, neustále epistemologizují. Právě ve zkoumání věd, jejich dějin, jejich podivné jednoty, jejich rozptýlení a jejich zlomů se může oblast pozitivit ob-

jevit; právě v mezeře mezi vědeckými diskursy lze uchopit hru diskursivních formací. Za těchto podmínek není překvapivé, že nejbohatší, pro archeologický popis nejotevřenější, byla oblast „klasické doby“, kdy se od renesance do 19. století rozvíjela epistemologizace tolika pozitivit; překvapivé není ani to, že diskursivní formace a specifické regularity vědění se rýsovaly tam, kde bylo mnohem těžší dosáhnout úrovně vědeckosti a formalizace. Nešlo tu však o nic jiného, než o výběr místa k útoku; není to oblast, která by pro archeologii byla povinná.

— V celé této knize jste se pokoušel, tu s většími, tu s menšími úspěchy, odlišit od „strukturalismu“ či od toho, co se obvykle pod tímto slovem rozumí. Zdůrazňoval jste skutečnost, že jste v ní nepoužil ani jeho metody, ani jeho pojmy; že jste neodkazoval k postupům lingvistické deskripce; že jste se nijak nestaral o formalizaci. Co však znamenají tato odlišení? Co jiného než vaše ztroskotání při pokusu uvést v činnost to, co je na strukturálních analýzách pozitivní, to, v čem spočívá jejich přínos pro vědeckou přísnost a účinnou průkaznost? Co jiného, než že se ona oblast, o které jste chtěl pojednat, vzpírá podniku takového druhu a že její bohatství nepřestává unikat schématům, do nichž jste se je pokoušel uzavřít? A tak jste se s jistotou nenuceností pokusil zkarikovat svou neschopnost ohledně metody; nepřekonatelnou distanci, jež vás separuje a která vás vždy separovala od skutečné strukturální analýzy, nyní předkládáte jako explicitně zamýšlenou diferenci.

Ovšem nepodařilo se vám nás oklamat. Je pravda, že do prázdnoty, zanechané metodami, které nepoužíváte, jste uvrhl celou řadu pojmů, jež se zdají být zcela cizí pojmům přijímaným nyní těmi, kteří popi-

sují jazyky nebo mýty, literární díla či pohádky; vy jste mluvil o formacích, o pozitivitách, o vědění, o diskursivních praktikách: úplná výbava termínů, jejíž jedinečnost a závratné možnosti jste při každém kroku hrdě vyzdvihoval. Ale objevil byste tolik podivností, kdybyste se nesnažil uplatnit některá fundamentální témata strukturalismu v oblasti, jež je na ně neredukovatelná — a to dokonce témata, která ve strukturalismu konstituují nejdiskutabilnější postuláty a činí z něj tu nejpochybnější filosofii? Vše vypadá tak, jako kdybyste se přidržoval současných metod analýzy, nikoli však jejich empirické a seriózní práce, nýbrž dvou či tří témat, která jsou spíš extrapolacemi než nutnými principy.

Takto jste se snažil redukovat dimenze, které jsou vlastní diskursu, přehlížet jeho specifické nepravdivosti, skrývat to, co přináší ve smyslu iniciativy a svobody, kompenzovat nerovnováhu, kterou ustavuje v jazyce: pokoušel jste se znovu uzavřít tuto otevřenost. Jako určitá forma lingvistiky jste se pokoušel vyhnout vypovídajícímu subjektu; myslel jste si, že diskurs lze očistit od všech jeho antropologických referencí a chápat jej tak, jako kdyby nebyl nikdy nikým vysloven, jako kdyby se nikdy nezrodil za jedinečných okolností, jako kdyby nikdy nebyl prostoupen reprezentacemi, jako kdyby nebyl nikomu adresován. A konečně jste na diskurs aplikoval princip simultaneity: odmítl jste vidět, že diskurs, na rozdíl od, řekněme, jazyka, je ve své podstatě historický, že není konstituován použitelnými prvky, nýbrž skutečnými a po sobě jdoucími událostmi, které nelze

analyzovat mimo rámec času, v němž jsou rozvinuty.

— Máte naprostou pravdu: zcela jsem přehlédl transcendentu diskursu; při jeho popisu jsem odmítl odkazovat jej k určité subjektivitě; nestavěl jsem na první místo, tak jak by tomu mělo být ve vsí obecnosti, jeho diachronickou povahu. Toto vše však nemělo být promítnuto mimo oblast jazyka, pojmů a metod, které zde byly zkoumány. Jestliže jsem hovořil o diskursu, pak v žádném případě proto, abych ukázal, že mechanismy či postupy jazyka jsou v něm úplně obsaženy; dělal jsem to spíš proto, abych odkryl v hustotě verbálních performancí diverzitu možných rovin analýzy; abych ukázal, že kromě metod lingvistického strukturalismu (či interpretačních metod) můžeme ustavit specifický popis výpovědí, jejich formací a regularit vlastních diskursu. Jestliže jsem vynechal odkazy k promlouvajícímu subjektu, nebylo tomu tak proto, abych odkryl zákony konstrukce či formy, které by mohly být použity stejným způsobem všemi promlouvajícími subjekty, nebylo to proto, abych nechal mluvit velkolepý univerzální diskurs, který by byl společný všem lidem nějaké doby. Chtěl jsem naopak ukázat, v čem spočívají rozdíly, jak bylo možné, že lidé v rámci téže diskursivní praktiky mluví o různých předmětech, mají protikladná mínění, činí protichůdná rozhodnutí; chtěl jsem také ukázat, v čem se diskursivní praktiky navzájem liší; nechtěl jsem zkrátka problém subjektu vyloučit, chtěl jsem definovat pozice a funkce, které může subjekt zaujmout v rozmanitosti diskursů. A jak jste si

konečně mohli povšimnout, nepopíral jsem historii, pouze jsem suspendoval obecnou a vyprázdněnou kategorii změny, abych nechal vyniknout transformace na různých rovinách; odmítám uniformní model temporalizace, abych v každé diskursivní praxi popsal její pravidla akumulace, vylučování, reaktivace, její vlastní formy derivace a její specifické modely propojování rozličných sukcesí.

Nesnažil jsem se tedy dovést strukturalistickou činnost za rámec jejích legitimních mezí. Snadno se můžete přesvědčit, že jsem ve *Slovech a věcech* ani jednou nepoužil termín strukturalismus. Ale nechme stranou, pokud souhlasíte, polemiky o „strukturalismu“; stěží přežijí v oblastech dnes opuštěných těmi, kteří skutečně pracují; tato bitva, která by jinak mohla být plodná, je nyní vedena již jen imitátory a komedianty.

— Jistě se můžete pokoušet vyhnout polemikám, ale neuniknete tím před problémem. Neboť náš problém nespočívá ve strukturalismu. Ochotně uznáváme jeho přesnost a účinnost: když jde o analýzu jazyka, mytologií, lidových vyprávění, básní, snů, literárních děl, možná i filmů, odhaluje strukturalistický popis vztahy, které by jinak nebylo možné izolovat; umožňuje definovat rekurentní prvky s jejich formami opozice a kritérii individualizace; dovoluje také stanovit zákony konstrukce, rovnováhy a pravidla transformace. A navzdory některým projevům zdrženlivosti, jež bylo možné zaznamenat na počátku, přijímáme nyní to, že lidský jazyk, nevědomí člověka, lidská představitivost podléhají zákonům struktury. Naprosto však odmítáme to, co děláte vy: to, že

by bylo možné analyzovat vědecké diskursy v jejich následnosti, aniž by se přitom odkazovalo k něčemu takovému, jako je konstituující činnost, aniž by se dokonce v jejich zaváháních rozpoznalo otevření původního rozvrhu, anebo fundamentální teleologie, aniž by se našla jejich hlubinná kontinuita, která je spojuje a která je vede až k bodu, kde je můžeme uchopit; to, že je možné takto rozkrýt budoucnost rozumu a osvobodit dějiny myšlení od jakéhokoli indexu subjektivity. Zužme ještě pole diskuse: uznáváme, že v pojmech prvků a pravidel konstrukce lze mluvit o řeči obecně — o řeči odjinud a z jiných dob, tedy o řeči mýtů, nebo zase o řeči přece jen poněkud jiné, o řeči nevědomí nebo o řeči našich literárních děl; avšak řeč našeho vědění, tu řeč, kterou užíváme zde a nyní, samu řeč strukturalismu, která nám dovoluje analyzovat tolik jiných řečí, tuto řeč v její historické hustotě považujeme za neredukovatelnou. Nemůžete přece zapomenout, že právě na základě řeči, její pomalé geneze, jejího tajemného uskutečňování, jež ji dovedly do stavu, v jakém je dnes, můžeme mluvit o jiných diskursích v termínech struktur; je to tato řeč, která nám k tomu dává možnost a právo; formuje slepé místo, na jehož základě se věci okolo nás uspořádávají tak, jak je vidíme dnes. Souhlasíme s tím, že někdo pracuje s prvky, vztahy a diskontinuitami, když analyzuje indoevropské legendy či Racinovy tragédie; dokonce připouštíme, že lze při zkoumání obejít hovořící subjekty v libovolné míře; vznášíme však námitky proti tomu, že by tyto úspěšné pokusy mohly opravňovat k obrácení analýzy takovým směrem, aby se navrátila

až k formám diskursu, které je činí možnými, a aby zpochybnila samo místo, ze kterého dnes hovoříme. Historie těchto analýz, v nichž se subjektivita vytrácí, si zachovává svou vlastní transcendenci.

— Zdá se mi, že právě zde (a to mnohem spíš, než ve výše diskutované otázce strukturalismu) leží ve skutečnosti ohnisko sporu a bod vašeho odporu. Dovolte mi prosím — samozřejmě jen jako hru, protože jak dobře víte, nemám nijak zvláštní sklony k interpretaci —, abych vám vysvětlil, jak jsem rozuměl všemu tomu, co jste až do této chvíle řekl. „Jistě,“ říkáte kradmo, „od nynějška jsme nuceni, navzdory všem těm bojům v pozadí, které jsme sváděli, připustit formalizaci deduktivního diskursu; ovšem musíme uznat, že spíš než dějiny duše, spíš než rozvrh existence někdo popisuje architekturu filosofického systému; samozřejmě, ať už si o tom myslíme cokoliv, musíme tolerovat tyto analýzy, které neuvádějí literární díla do vztahu k prožité zkušenosti jedince, nýbrž ke strukturám jazyka. Museli jsme ovšem opustit všechny diskursy, které nás dříve vykazovaly k suverenitě vědomí. Ale to, co jsme během uplynulého půlstoletí ztratili, bychom si rádi přivlastnili na vyšší úrovni, analýzou všech analýz či přinejmenším provedením jejich základního prozkoumání. Budeme se jich ptát, odkud přicházejí, jaký je jejich historický cíl, k němuž směřují, aniž by si jej uvědomovaly, jaká naivita je činí slepými k podmínkám, jež je umožňují, v jaké metafyzické klauzuře se uzavírá jejich rudimentální pozitivismus. A tak nakonec nebude důležité, že nevědomí není, jak jsme si mysleli a jak jsme tvr-

dili, implicitním okrajem vědomí; nebude důležité, že mytologie již nejsou určitou vizí světa a že román je něčím jiným než rubem prožité zkušenosti; neboť rozum, který stanovil všechny tyto nové ‚pravdy‘, tento rozum držíme pod přísným dohledem: ani on sám, ani jeho minulost, ani to, co jej umožňuje, ani to, co jej činí naším rozumem, neunikne transcendentálnímu vymezení. Protože právě tomuto rozumu budeme nyní klást — a jsme rozhodnuti se toho již nikdy nevzdat — otázku původu, prvotní konstituce, teleologického horizontu, časové kontinuity. Tento rozum, toto myšlení se dnes aktualizují jako naše myšlení, jež hodláme udržovat v jeho historicko-transcendentální dominanci. Proto, máme-li chtít nechtě povinnost podporovat všechny ty strukturalismy, nedokážeme akceptovat, aby se někdo dotýkal těchto dějin myšlení, jež jsou dějinami nás samých; nedokážeme připustit, aby někdo rozplétal ona transcendentální vlákna, která je od 19. století spojují s problematikou původu a subjektivity. Každému, kdo se přiblíží k této pevnosti, v níž jsme našli útočiště a kterou jsme připraveni bránit a udržet, budeme opakovat s gestem, bránícím jakémukoli znesvěcení: *Noli tangere*.“

Já jsem si nicméně umínil, že budu postupovat dál. Nebyl jsem si jist vítězstvím, ani jsem nebyl přesvědčen o síle svých zbraní. Udělal jsem to, protože se mi v tuto chvíli zdálo důležité osvobodit dějiny myšlení od jejich podřízenosti transcendenci. Problém pro mne naprosto nespočíval v tom, jak je strukturovat a přitom aplikovat na vývoj vědění či na vznikání věd kategorie, které by tyto proměny dokazovaly v rovině

jazyka. Snažil jsem se analyzovat tyto dějiny v nespokojitosti, kterou by předem neredukovala žádná teleologie; vyznačit je v určitém rozptýlení, které by nemohl uzavírat žádný předběžný horizont; nechat je rozvíjet se v anonymitě, na kterou by žádná transcendentální konstituce nekladla formu subjektu; otevřít je temporalitě, která by neslibovala návrat jakéhokoli rozbřesku. Chtěl jsem odvrhnout každý transcendentální narcismus; bylo nezbytné osvobodit se z tohoto kruhu ztraceného a znovunalezeného počátku, v němž byly dějiny uzavřeny; bylo třeba ukázat, že dějiny myšlení nemohou mít roli odhalovatele transcendentálního momentu, který již žádný racionální mechanismus po Kantovi nemá, který již po Husserlovi nemá ani žádná matematická idealita, ani významy světa žité skutečnosti po Merleau-Pontym — navzdory úsilí, které tito filosofové vynaložili na to, aby tento transcendentální moment odhalili.

A jsem přesvědčen, že ve skutečnosti, navzdory pochybnostem, uvedeným zdánlivou polemikou o strukturalismu, si dokonale rozumíme; chci říci, že dokonale rozumíme tomu, co bychom chtěli, jedni i druhí, učinit. Je zcela normální, že vy hájíte práva spojitě historie, otevřené zároveň práci jisté teleologie a nekonečnému procesu kauzality; důvod, proč jste nerozpoznal její pohyb, spontaneitu a vnitřní dynamiku, nespočíval ovšem v tom, že jste chtěl tuto historii ochránit před vpádem strukturalismu; po pravdě řečeno, chtěl jste garantovat moci konstitutivního vědomí, neboť právě ty byly problematizovány. Tato obrana se ale projevovala jinde a vůbec se neobjevila

v naší diskusi: protože přiznáváte-li empirickému výzkumu, skromné práci historie, právo zpochybňovat transcendentální dimenzi, pak mýjíte to podstatné. Odtud plyne řada záměn. Pojednáváte o archeologii jako o hledání původu, formálních *a priori*, zakládajících aktů, zkrátka jako o určitém druhu historické fenomenologie (zatímco její snahou je naopak osvobodit historii od vlivu fenomenologie), a potom proti ní namítáte, že v plnění svého úkolu selhává a že nikdy neodkrývá nic víc než řadu empirických faktů. Dále oproti archeologickému popisu a jeho snaze stanovit určité prahy, zlomy a transformace stavíte opravdovou práci historiků, kteří dokážou odkrývat kontinuity (zatímco to již desítky let není záměrem historie), a vytýkáte proto archeologii nedostatek zájmu o empirii. A ještě: považujete archeologii za činnost, jejímž cílem je popisování kulturních celků, homogenizace nejzjevnějších diferencí a vyhledávání univerzality forem donucování (zatímco jejím záměrem je definovat jedinečné specifčnosti diskursivních praktik), a vytýkáte jí proto difference, změny a mutace. A konečně označujete archeologii za import strukturalismu do oblasti historie (ačkoli její metody a pojmy v žádném případě nemohou vést k záměně se strukturalismem) a ukazujete tím, že nemůže jako skutečná strukturální analýza fungovat.

Celá tato hra záměn a nepochopení je dokonale koherentní a nezbytně nutná. Přináší druhotný zisk: může se obracet napříč ke všem formám strukturalismu, které musí spíš tolerovat a před nimiž už byla nucena tolik ustoupit, a říká jim: „Vidíte, čemu se vy-

stavíte, jestliže se dotknete těch oblastí, jež jsou ještě naše; vaše metody, které jinde snad mají jakousi hodnotu, zde brzy narazí na své meze; veškerý konkrétní obsah, který byste chtěli analyzovat, jim unikne; budete nuceni vzdát se svého přísného empirismu; a proti své vůli upadnete do podivné ontologie struktury. Mějte proto rozum a držte se v těch oblastech, které jste již nepochybně dobyli, o nichž však my od nynějška předstíráme, že jsme vám je povolili, neboť jsme na nich stanovili naše vlastní hranice.“ Pokud jde o hlavní zisk, ten spočívá samozřejmě v zamaskování krize, kterou jsme již dlouhou dobu zasažení a která nepřestává nabývat na vážnosti: krize, v níž jde o onu transcendentální reflexi, s níž se filosofie počínaje Kantem ztotožnila; krize, v níž jde o tematiku původu, o tento příslib návratu, díky němuž unikneme diferencí naší přítomnosti; krize, v níž jde o antropologické myšlení, které podřizuje všechno zkoumání otázce bytí člověka a dovoluje vyhýbat se analýze praxe; krize, v níž jde o všechny humanistické ideologie; a v níž konečně a především jde o statut subjektu. To je diskuse, kterou se pokoušíte zamaskovat a od níž se snažíte odvrátit pozornost tím, že budete sledovat líbivé souhry geneze a systému, synchronie a nastávání, vztahu a příčiny, struktury a dějin. Ste si však jist, že nepraktikujete teoretickou metatezi?

— Předpokládejme, že naše diskuse se nachází v bodě, v němž podle vás je; předpokládejme, že bychom chtěli bránit či atakovat poslední baštu transcendentálního myšlení, a připusťme, že naše diskuse je dnes situována v rámci krize, o níž hovoříte: jaký je

potom název vašeho diskursu? Odkud tento diskurs přichází a kde by mohl vzít své právo mluvit? Jak by se mohl ospravedlnit? Jestliže jste neudělal nic kromě toho, že jste podnikl empirický výzkum věnovaný objevení se a transformování diskursů, jestliže jste popsal soubory výpovědí, epistemologické figury, historické formy určitého vědění, jak můžete uniknout navitě všech druhů pozitivismu? A jak by se mohlo vaše dílo vyrovnat s otázkou původu a nutného odkazu ke konstituujícímu subjektu? Jestliže však hodláte zahájit radikální zkoumání, jestliže si přejete umístit váš diskurs na úroveň, na kterou my klademe sebe samé, pak dobře víte, že tím přistoupíte na naši hru a že tím naopak rozšíříte tuto dimenzi, od které se přece snažíte toto zkoumání osvobodit. Buďto se nás nedotkne, nebo si jej budeme nárokovat zpět. V každém případě jste povinen nám sdělit, co jsou to diskursy, které již téměř deset let neústupně sledujete, aniž byste se kdy obtěžoval určit jejich statut. Řekněte prostě a jasně, čím jsou — historií nebo filosofií?

— Přiznávám se, že tato otázka mě uvádí do rozpaků víc než všechny vaše předchozí námítky. Naprosto mě nepřekvapila, ale rád bych ji nechal ještě chvíli stranou. A to proto, že v tento okamžik, jehož konec ostatně nejsem schopen předvídat, se můj diskurs, aniž by určoval místo, z něhož se hovoří, vyhýbá půdě, na které by měl hledat oporu. Je diskursem o diskurzech: nepokouší se v nich však najít skrytý zákon, zahalený původ, který jen stačí osvobodit; nepokouší se ani skrze sebe a ze sebe stanovit obecnou teorii, jejímiž konkrétními modely by tyto diskursy

byly. Snaží se rozvinout rozptýlení, jež nelze nikdy redukovat na jednoznačný systém diferencí, rozprášení, které není vztaženo k absolutním osám reference; vypracovat decentrování, které neponechává privilegium žádnému centru. Rolí takového diskursu není rozptýlit zapomnění, znovuobjevit v hloubce vyřčených věcí a tam, kde se odmlčí, okamžik jejich zrodu (ať se již jedná o jejich empirické stvoření nebo o transcendentální akt, který jim dává jejich původ); neusiluje o to, být připomenutím originálu či vzpomínkou na pravdu. Jeho úkolem je naopak *vytvářet* difference: konstituovat je jako objekty, analyzovat je a definovat jejich pojmy. Místo aby tento diskurs procházel pole diskursů, kde by znovu vytvořil pro svůj účel suspendovanou totalizaci, místo aby hledal v tom, co bylo řečeno, onen *jiný*, skrytý diskurs, který nicméně obsahuje *totéž* (a místo aby následně nepřetržitě oscilloval mezi *alegorií* a *tautologií*), vytváří bez ustání diferenciace, je *diagnostický*. Jestliže filosofie je paměť či návratem k počátku, nemůže být to, co dělám, v žádném případě považováno za filosofii; a jestliže historie myšlení spočívá v navrácení života zpola smazaným figurám, pak to, co dělám, není ani historií.

— Z toho, co jste právě řekl, musíme přinejmenším vyvodit, že vaše archeologie není věda. Necháváte ji plynout jen s nejistým statutem deskripce. Ovšem, mohla by nepochybně být jedním z těch diskursů, které by chtěly být považovány za určitou disciplínu ve stavu zrodu; tím, co opatřuje svým autorům dvojitou výhodu, neboť jednak pro ně nemusí stanovovat

explicitní a přísnou vědeckost, a jednak se jim otevírá příslib budoucí obecnosti, která je osvobodí od nahodilostí zrodu; ještě by mohla být jedním z těch projektů, které se ospravedlňují tím, čím nejsou, a stále tak odsouvají podstatu svého úkolu, okamžik své verifikace a definitivní stanovení své koherence na pozdější dobu; dále by mohla být jedním z těch založení, kterých bylo od počátku 19. století vyhlášeno takové množství: neboť je dobře známo, že to, co má být na poli moderní teorie objeveno, nejsou vykazatelné systémy, nýbrž disciplíny, jimž jsou otevírány možnosti, pro něž jsou načrtávány programy a jejichž budoucnost a osud jsou svěřovány jiným. Avšak jakmile je dosaženo jejich načrtnutí, zmizí spolu se svými autory. A pole, které měly spravovat, zůstává navždy ležet ladem.

— Je pravda, že jsem nikdy neprezentoval archeologii jako vědu, dokonce ani jako prvotní základy nějaké budoucí vědy. A spíš než o plán budoucí stavby jsem se snažil — ačkoli jsem také, koneckonců, připomínal nemálo oprav — o popis toho, co jsem dosud v případě svých konkrétních zkoumání podnikl. Slovo archeologie nemá vůbec smysl nějakého předjímání; jednoduše označuje možné útočné řady pro analýzu verbálních performancí — specifikaci určité roviny: roviny výpovědi a roviny archivu; vymezení a osvětlení určité oblasti: vypovídací regularity, pozitivivity; použití pojmů jako pravidla formování, archeologické derivace a historická *a priori*. Avšak téměř ve všech svých dimenzích a na téměř všech svých zlomech je archeologická činnost svázána s vědami, s analýzami

vědeckého typu anebo s teoriemi, které odpovídají kritériím vědecké rigoróznosti. Převyšším je spjata s vědami, které se konstituují a které stanovují své normy v rámci archeologicky popisovaného vědění: pro archeologii jsou to právě *vědy-objekty*, jako jimi mohly být patologická anatomie, filologie, politická ekonomie či biologie. Archeologická činnost se rovněž pojí s vědeckými formami analýzy, od nichž se nicméně odlišuje vzhledem k rovině, vzhledem k oblasti, vzhledem k metodám a sousedí s nimi podél linií charakteristických rozdělení; tím, že se v mase vyřčených věcí zaměřuje na výpovědi definované jako funkce uskutečňování verbální *performance*, odděluje se od výzkumu, jehož privilegovaným polem je lingvistická *kompetence*: zatímco tento lingvistický popis konstituuje model generování, aby definoval přijatelnost výpovědí, archeologie se pokouší ustavit pravidla formování, aby definovala podmínky realizace těchto performancí; proto existuje mezi těmito dvěma modely analýzy určitý počet analogií, ale také diferencí (zejména pokud jde o možnou rovinu formalizace); v každém případě hraje generativní gramatika pro archeologii roli *připojené analýzy*. Navíc se archeologické popisy ve svém rozvíjení a na polích, jimiž procházejí, artikulují podle jiných disciplín: ve snaze definovat, mimo jakékoli odkazy k nějaké psychologické či konstitutivní subjektivitě, různé pozice subjektu, které mohou být implikovány ve výpovědích, se archeologie dotýká otázky, kterou dnes klade psychoanalýza; při pokusu odhalit pravidla formování pojmů, mody následnosti, zřetězení a koexis-

tence výpovědi se archeologie setkává s problémem epistemologických struktur; při studiu formování objektů, polí, v nichž se objevují a specifikují, a také při studiu podmínek připisování diskursů se archeologie střetává se společenskými formacemi. To jsou pro archeologii právě ony *korelativní prostory*. A konečně v míře, v jaké je možné konstituovat určitou obecnou teorii produkcí, bude archeologie jakožto analýza pravidel vlastních rozmanitým diskursivním praktikám nalézat to, co bychom mohli nazvat *obklopující teorie*.

Umístí-li archeologii mezi tolik jiných diskursů, které jsou již konstituovány, nenčiním tak proto, aby jí to poskytovalo výhodu — díky sousedství či formou náказы — určitého postavení, které by si nebyla schopna dodat sama; není to proto, aby jí bylo stanoveno definitivně určené místo v nehybné konstelaci, nýbrž proto, aby nechala vyniknout spolu s archívem diskursivní formace, pozitivitu, výpovědi, podmínky jejich formování, určitou specifickou oblast. Oblast, která ještě nebyla učiněna objektem žádné analýzy (přínejmenším analýzy toho, co v ní může být považováno za jedinečné a neredukovatelné z hlediska interpretací a formalizací); ale oblast, u níž nic dopředu nezaručuje, že — na rovině stále ještě rudimentárního označení, na které se nyní nalézám — zůstane stabilní a autonomní. Po tom všem by se mohlo zdát, že archeologie pouze hraje roli určitého nástroje, jenž dovoluje artikulovat s menší nepřesností než dříve analýzu společenských formací a epistemologických deskripcí; či nástroje, jenž umožňuje

spojit analýzu pozic subjektu s teorií dějin věd; nebo nástroje, který dovoluje určit místo, na němž se protínají obecná teorie produkce a generativní analýza výpovědí. Mohlo by se tedy zdát, že archeologie je jen pojmenování dané určité části dnešní teoretické situace. Zda tato situace poskytuje prostor individualizovatelné disciplíně, jejíž prvotní charakteristiky a globální meze se zde začínají rýsovat, nebo zda vyvolává soubor problémů, jejichž současná koherence nebrání tomu, aby mohly být později uchopeny jinde, jinak, na vyšší úrovni nebo odlišnými metodami, to nedovedu v tomto okamžiku rozhodnout. A abych řekl pravdu, není bezpochyby na mně, abych učinil takové rozhodnutí. Připouštím, že můj diskurs může zmizet tak jako postava, která jej mohla dovést až sem.

— Dokážete podivuhodným způsobem využít svobody, kterou druhým upíráte. Neboť si ponecháváte celé pole volného prostoru, který dokonce odmítáte kvalifikovat. Nezapomněl jste však na starostlivost, s jakou jste diskurs těch druhých uzavřel do systému pravidel? Nezapomněl jste na všechna omezení, která jste s takovou pečlivostí popsal? Neodebral jste jednotlivcům právo osobně intervenovat v pozitivitách, v nichž je situován jejich diskurs? Spojil jste jejich nejnepatrnější slova s povinnostmi, které odsuzují ke konformnosti i ty nejmenší z jejich inovací. Sám u sebe provádíte velice snadno revoluci, velice těžko ji však připouštíte, pokud jde o druhé. Bylo by nepochybně lepší, kdybyste měl poněkud jasnější povědomí o podmínkách, za nichž mluvíte, a naopak větší důvěru v reálnou činnost lidí a v jejich možnosti.

— Obávám se, že se dopouštíte dvojího omylu: jeden se týká diskursivních praktik, které jsem se pokusil definovat, a druhý role, kterou vy sám připsujete svobodě člověka. Pozitivity, které jsem se pokusil ustavit, nesmějí být chápány jako soubor určených kladených z vnějšku na myšlení jednotlivců či sídlících v jejich nitru a jakoby předem; spíš utvářejí soubor podmínek, za jakých je praxe vykonávána, v souladu s nimiž tato praxe podněcuje výpovědi, částečně nebo úplně nové, a za jakých tudíž může být sama změněna. Nejde ani tak o meze kladené iniciativě subjektů, jako spíš o pole, na němž se tato iniciativa artikuluje (aniž by přitom vytvářela nějaké centrum), o pravidla, která ji uvádějí v činnost (aniž by je však ona sama vynalézala či formulovala), o vztahy, o než se může opírat (aniž by byla jejich konečným výsledkem anebo bodem jejich convergence). Chtěl jsem spíš ukázat diskursivní praktiky v jejich komplexnosti a v jejich hutnosti; ukázat, že mluvit znamená něco dělat — dělat něco jiného než vyjadřovat, co si myslím, než převádět do řeči něco, co znám, a rovněž dělat něco jiného než rozehrávat struktury jazyka; ukázat, že připojit jednu výpověď k řadě již existujících výpovědí je komplikované a nákladné gesto, které předpokládá jisté podmínky (a nikoli pouze nějakou situaci, nějaký kontext, nějaké motivy) a které s sebou přináší jistá pravidla (odlišná od logických pravidel a od pravidel lingvistické konstrukce); ukázat, že v řádu diskursu změna nepředpokládá „nové ideje“, trochu invence a kreativity, jinou mentalitu, nýbrž transformace v určité praktice, popřípadě i v některých, které

s ní hraničí, a v jejich společné artikulaci. Nepopíral jsem — to mi bylo vždy cizí — možnost proměny diskursu: jen jsem suverennitě subjektu odňal exkluzivní a nepřetržitě právo na ni.

Na závěr bych nyní i já vám položil otázku: jaká je vaše představa změny nebo řekněme revoluce přinejmenším v řádu vědy a na poli diskursu, když ji spojujete s tématy smyslu, projektu, původu a návratu, konstitutivního subjektu, zkrátka s veškerou touto tematikou, jež dějinám zaručuje přítomnost univerzálního Logu? Jakou možnost jí přisuzujete, když ji analyzujete v rámci dynamických, biologických, evolucionistických metafor, v nichž se obtížný a specifický problém historické mutace obvykle rozpouští? Či ještě přesněji: jaký politický statut můžete přiřknout diskursu, když v něm nevidíte nic jiného než jemnou průzračnost, která se na okamžik blýskne na hranici věcí a myšlenek? Neosvobodila vás praxe revolučního a vědeckého diskursu v Evropě za poslední dvě staletí od představy, že slova jsou jen závanem větru, šepotem zvnějšku, šumem křídel, který lze jen stěží zaslechnout při závažných otázkách historie? Nebo si máme myslet, že proto, abyste odmítl tento způsob čtení, usilujete o nepochopení diskursivních praktik v jejich vlastní existenci a snažíte se, proti tomuto čtení, trvat na dějinách ducha, rozumového poznání, idejí či mínění? Jaký strach vás nutí odpovídat v termínech vědomí, když k vám někdo mluví o praktikách, o podmínkách jejich existence, o jejich pravidlech a o jejich historických transformacích? Jaký strach vás nutí hledat za všemi hranicemi,

přerušeními, posuny či rozděleními velký historicko-transcendentální úděl Západu?

Řekl bych, že jediná možná odpověď na tuto otázku je odpověď politická. Ale nechme ji být pro dnešek stranou. Možná, že se k ní brzy jiným způsobem vrátíme.

Tato kniha byla napsána jednoduše proto, aby odstranila některé předběžné potíže. Tak jako kdokoli jiný, i já dobře vím, jak „nevděčný“ — v doslovném smyslu — může být výzkum, o kterém tu hovořím a který jsem podnikl již před deseti lety. Víím, že to může trochu skřípat, když se diskurs chápe nikoli ve smyslu mírného, tichého a intimního vědomí, jež se jím vyjadřuje, nýbrž temného souboru anonymních pravidel. Jak nepříjemné je nechat vystoupit meze a nutnosti určité praktiky tam, kdy jsme zvyklí pozorovat, jak se v čisté transparenzi rozvíjí hra génia a svobody. Jak je provokativní pojednávat tyto dějiny diskursů, které byly až dosud zabydleny uklidňujícími metamorfózami života nebo intencionální kontinuitou prožívaného, jako síť transformací. A konečně jak je nesnesitelné, je-li to, co chce každý klást, již dáno předem, myslet kladení „sebe sama“ ve vlastním diskursu, když jej máme vyslovit, jak nesnesitelné je oddělit, analyzovat, kombinovat a znovu skládat všechny ty texty, které jsou dnes odkázány k mlčení, aniž by se tu někdy vykreslila transfigurovaná tvář autora: „Cože? Tolik nakupených slov, tolik značek zaznamenaných na tolik papírů a vystavených tolika pohledům, to obrovské úsilí udržet je mimo gesto, jež je artikuluje, tak hluboká úcta, spjatá s jejich zachová-

ním a s jejich zaznamenáním pro paměť lidí — to vše proto, aby nezůstalo nic po té nebohé ruce, která je načrtla, po onom neklidu, který se v nich chtěl ztížit, a po tom dokonaném životě, který nemá nic, v čem by přetrval, kromě nich? Není diskurs ve svém nejhlubším určení ‚stopou‘? A není jeho mumlání místem pro nesmrtelnost bez substance? Je nutné přijmout, že čas diskursu není časem vědomí neseného dimenzemi historie ani časem historie přítomným ve formě vědomí? Je nutné, abych předpokládal, že nemohu přežít ve svém diskursu? A že mluvím-li, svoji smrt tím nezažehnávám, nýbrž ustavuji ji, či spíš že odstraňuji všechnu interioritu onoho vnějšíku, který je tak lhostejný k mému životu a tak *neutrální*, že nečiní žádného rozdílu mezi mým životem a mou smrtí?“

Dobře rozumím tísní všech těchto lidí. Bylo pro ně jistě dost těžké uznat, že jejich historie, jejich ekonomie, jejich společenské praktiky, jazyk, kterým mluví, mytologie jejich předků, dokonce i bajky, které jim vyprávěli v jejich dětství, že to vše podléhá pravidlům, jež nejsou všechna dána jejich vědomím; mimoto a navíc si sotva budou přát sesadit je ve prospěch diskursu, v němž by si přáli být schopni říkat bezprostředně, bez odstupu to, co si myslí, v co věří či co si představují; dávají přednost popírání toho, že diskurs je komplexní a diferencovanou praktikou, podléhající analyzovatelným pravidlům a transformacím spíš, než by byli zbaveni této milé, tak uklidňující jistoty, že nemohou-li změnit svět nebo život, mohou přinejmenším změnit jejich „smysl“ jedinou bystrou promluvou, kterou mohou vyslovit jen oni, a přebý-

vat tak nekonečně dlouho co nejbližší u zdroje. Tolik věcí jim již v jejich řeči uniklo: nechtěli nic jiného, než aby unikly, ba co víc, *to, co říkají*, ten malý fragment diskursu — ať vyslovaného či psaného, co na tom záleží — jeho křehká a nejistá existence, musí nést jejich život stále dál a stále déle. Nemohou unést (a lze to snad pochopit), že by slyšeli někoho říkat: „Diskurs není život; jeho čas není váš čas; v něm se nemůžete smířit se smrtí; může se docela dobře stát, že vahou toho, co jste řekli, jste zabili Boha; nemyslete si však, že ze všeho, co řeknete, vyrobíte člověka, který bude žít déle než on.“

I.....	7
II. DISKURSIVNÍ REGULARITY	33
1. Jednotky diskursu	35
2. Diskursivní formace	51
3. Formování objektů	65
4. Formování modalit vypovídání	80
5. Formování pojmů	88
6. Formování strategií	99
7. Poznámky a důsledky	109
III. VÝPOVĚĎ A ARCHIV	119
1. Definování výpovědi	121
2. Funkce vypovídání	134
3. Popis výpovědi	163
4. Výjimečnost, exteriorita, kumulace	182
5. Historické <i>a priori</i> a archiv	193
IV. ARCHEOLOGICKÝ POPIS	203
1. Archeologie a dějiny idejí	205
2. Původní a pravidelné	213
3. Rozpory	226
4. Srovnávací fakta	237

5. Změna a transformace.....	250
6. Věda a vědění.....	265
V.....	293

MICHEL FOUCAULT • ARCHEOLOGIE VĚDĚNÍ

Z francouzštiny přeložil Čestmír Pelikán. Grafickou úpravu a obálku navrhl Dušan Straňák. Sazba písmem Utopia zhotovena v programu T_EX. Vytiskla Tiskárna Akcent Vimperk. Vydalo nakladatelství Herrmann & synové jako svoji 79. publikaci v Praze roku 2002.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme de participation à la publication F X. Šalda, bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France en République Tchèque et de l'Institut Français de Prague.

Tato kniha, zařazená do podpůrného programu F X. Šalda, vychází s finanční podporou Ministerstva zahraničních věcí Francouzské republiky, Francouzského velvyslanectví v České republice a Francouzského institutu v Praze.